

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Bakalářská práce

Sociální zemědělství jako podnětné zázemí pro sociální práci

Vedoucí práce: **Ing. Jaroslav Šetek, Ph.D.**

Autor práce: **Ing. Alžběta Rosenkrancová**

Studijní obor: **Sociální a charitativní práce**

Ročník: **3.**

2020

Bakalářská práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Ing. Jaroslavu Šetkovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Děkuji Mgr. Elišce Hudcové za poskytnutí výsledků dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“ a všestrannou podporu při získávání poznatků a informací přímo na farmách.

Děkuji Jiřině a Tomášovi Hrdounovým a zaměstnancům firmy Amicis s. r. o., že se stali mou „živou laboratoří“.

OBSAH

Úvod	8
1. Vymezení pojmu sociální zemědělství.....	10
1.1. Charakteristika sociálního zemědělství	10
1.2. Výsledky dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“	11
1.2.1. Právní subjektivita a struktura příjmů	11
1.2.2. Zemědělský subjekt jako sociální farma.....	11
1.2.3. Významné oblasti finanční podpory	12
1.3. Historie sociálního zemědělství.....	13
1.3.1. Situace v Evropě	13
1.3.2. Situace v ČR	14
1.4. Přínosy sociálního zemědělství.....	15
1.5. Cíle sociálního zemědělství.....	16
1.6. Klasifikace a typy sociálních farem	17
2. Specifika sociální práce na sociálních farmách.....	18
2.1. Specifika pracovního a terapeutického prostředí pro sociální práci na farmách.....	18
2.2. Cílové skupiny v sociálním zemědělství	19
2.3. Cíle a metody sociální práce na farmách.....	20
2.4. Motivace klientů na farmách realizujících integrační zaměstnávání	23
2.5. Prevence nevhodných vzorců chování	26
2.6. Integrace zaměstnanců v pracovním týmu i širší lokální komunitě	27
3. Propojení sociálního zaměření s dalšími mimoprodukčními funkcemi zemědělství	29
3.1. Environmentální problematika.....	29
3.2. Vzdělávání napříč generacemi.....	30
4. Příklady dobré praxe	32
4.1. Zemědělská usedlost Bludička Bludovice (okres Nový Jičín).....	32
4.2. 3er Hof (Maria Anzbach, okolí Vídně)	34
4.3. Amicis s. r. o. (Mostečný, Jindřichův Hradec).....	35
Závěr.....	38

Seznam použitých zdrojů	40
Abstrakt.....	44
Abstract.....	45
Seznam příloh.....	47

Přílohy I - VI

Úvod

Tématem mojí bakalářské práce je sociální práce probíhající na sociálních farmách. Toto téma začíná v naší republice pomalu nabývat na významu a průkopnické období sociálních aktivit na farmách se snad v brzké době překlene do běžného, obecně uznávaného a státem vymezeného režimu.

Koncept sociálního zemědělství disponuje širokým potenciálem pro sociální a výchovně vzdělávací aktivity nejrůznějšího typu, který bohužel není v naší zemi dosud příliš využíván, na rozdíl od mnoha jiných evropských a dalších zemí. Jednou z důležitých funkcí sociálních farem je integrace znevýhodněných osob ve venkovském prostoru. Velmi důležitou roli mohou také hrát nejrůznější edukační programy, které mají kromě vzdělávací funkce také za cíl přiblížení obyvatel města a venkova. Rodinné farmy se v mnoha oblastech stávají centry venkovského společenského života a tradic.

Cílem mojí práce je zmapovat a zhodnotit, zda je na sociálních farmách realizována sociální práce, v jaké formě a na jaké úrovni. Tento cíl vyplynul z častých dotazů, co to sociální farma je a zda nabízí klientům nějaké další benefity kromě zaměstnání.

Metodická východiska pro mojí práci se liší dle zacílení jednotlivých částí.

V prvním oddíle jsem analyzovala dotazníkové šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“, které provedla v minulém roce Asociace sociálního zemědělství. Dotazníkové šetření poskytlo dostatek materiálu pro alespoň částečné zmapování nepřehledné situace kolem charakteristiky sociální farmy a možných způsobů podpory od státu těmito specifickým subjektům. Jedná se o dotazníkový průzkum kvantitativního charakteru, respondentů bylo 48, vypovídací hodnota materiálu je tedy poměrně vysoká. Anketa také dobře zachycuje, jaký prostor a význam přikládají sociální práci na své farmě sami farmáři.

V oddíle zabývajícím se přímo sociální prací jsem čerpala z vlastních poznatků a zkušeností získaných v rámci dlouhodobější spolupráce s jedním z podniků a dále návštěv několika dalších farem v ČR a Rakousku. Během návštěv jsem mohla porovnávat situaci v zahraničí a u nás, pozorovala jsem podmínky a práci na farmách, hovořila se znevýhodněnými zaměstnanci, pracovními asistenty, farmáři, sociálními pracovníky. Sama poskytují v rámci svého zaměstnání asistenci několika zaměstnancům na jedné právě vznikající sociální farmě. Tyto praktické poznatky jsem doplnila studiem relevantních zdrojů a výsledky všech uvedených zkoumání shrnuji právě ve 2. oddíle „Specifika sociální práce na farmách“, který je základem a podstatou mojí práce.

Za důležitý považuji také třetí oddíl, který zasazuje sociální práci na farmách do širšího kontextu multifunkčního zemědělství, trvale udržitelného rozvoje venkova a tvorby odolných venkovských komunit.

Práci uzavírám několika příklady dobré praxe, které mě zaujaly velkým přínosem v sociální oblasti jak pro znevýhodněné zaměstnance případně klienty, tak pro lokální, ale i širší komunitu.

Použité zdroje

O aktuálním obrazu sociálního zemědělství na úrovni státní správy jsem čerpala ponejvíce z „Příručky pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR“ (Státní zemědělský intervenční fond – Tematická pracovní skupina Sociální zemědělství), dále „Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování na venkově“ (Agentura pro sociální začleňování) a materiálů Pracovní komise sociálního zemědělství při Ministerstvu zemědělství. Komplexní informace o podstatě sociálního zemědělství a obecně green care podává ve své bakalářské práci Eliška Hudcová, která se již několik let rozvoji sociálního zemědělství v ČR profesionálně věnuje. Zdrojem důležitých informací od farmářů byla také již zmiňovaná anketa „Rozpoznávací znaky sociální farmy“.

O vlastní sociální práci na farmách tuzemské zdroje zatím nejsou ve větší míře k dispozici. Naposledy v bakalářské práci podrobně a systematicky referovala o tématu sociálního zemědělství v ČR Mgr. Eliška Hudcová v roce 2015.

O situaci, trendech a relevantních výzkumech v zahraničí jsem čerpala ze sborníku „Green Care for Human Therapy, Social Innovation, Rural Economy, and Education“. K pochopení terapeutických a integračních přístupů na farmách pomohly také sebrané přednášky zakladatele camphillských komunit Karla Königa „Social farming: Healing Humanity and the Earth.“ Velmi mnoho informací a publikací online lze také získat na webu soziale-landwirtschaft.de. Zaujala mě například příručka „Unbegleitete minderjährige Flüchtlinge in der Sozialen Landwirtschaft“. Jedná se o příručku pro farmáře a sociální pracovníky pro integraci nezletilých uprchlíků bez doprovodu a je příkladem detailní rozpracovanosti sociální práce na farmách pro jednotlivé cílové skupiny.

V kapitole o trvale udržitelném rozvoji mi jako vodítko posloužila encyklika Laudato si, ze které také cituji.

O aktuální situaci o vývoji v sociálním zemědělství v ČR jsem čerpala z českého webu sociálního zemědělství.

1. Vymezení pojmu sociální zemědělství

1.1. Charakteristika sociálního zemědělství

„Sociální zemědělství je definováno jako souhrn činností využívajících zemědělské zdroje, rostlinné i živočišné, za účelem tvorby adekvátního prostředí pro různě zdravotně nebo sociálně znevýhodněné osoby a širokou veřejnost s cílem poskytovat jim možnost pracovního uplatnění, napomáhat jejich integraci do společnosti nebo prostřednictvím vzdělávání a volnočasových aktivit přispívat k jejich vztahu k venkovu a přírodě. v tomto smyslu se jedná o to, aby byly v rámci zemědělského podniku nebo zemědělských činností vytvořeny podmínky, jež umožní zapojení osob se specifickými potřebami do běžných zemědělských činností s cílem zajistit jejich rozvoj a podporu a zlepšit jejich blahobyt.“¹

„Posláním sociálního zemědělství je tak kromě prodejných komodit zemědělské produkce nabízet a vytvářet služby, nová pracovní místa, vzdělávací aktivity a uskutečňovat různé druhy terapií pro široké spektrum osob se specifickými potřebami a to za využití dostupných zemědělských zdrojů v daném místě.

Přestože aktivity, jež jsou součástí sociálního zemědělství, jsou velmi různorodé, mají vždy dva společné prvky:

- aktivity mají úzkou vazbu na zemědělské činnosti nebo zemědělský podnik
- jsou určeny osobám, jež mají dočasně nebo trvale specifické potřeby.“²

Přesná charakteristika sociální farmy je velmi obtížná vzhledem k pestrosti jednotlivých podniků co do velikosti, zaměření produkce, struktury, míry a způsobu zapojení znevýhodněných osob apod. Určitá kritéria však bude třeba v nejbližší době nastavit, aby mohl být sjednocen a systematizován způsob podpory těchto podnikatelských subjektů, nacházejících se v zóně překryvu zemědělské prvovýroby, zpracování produktů a sociálních služeb. Dosud jsou tyto podniky subvencovány jak z Ministerstva práce a sociálních věcí coby sociální podniky, tak z Ministerstva zdravotnictví coby zemědělská výroba, a dále různými dalšími subjekty na základě projektů a grantů, z programu Leader a mnoha dalších, což vytváří poměrně nepřehlednou situaci, ve které je složité se orientovat.³

Zvláště v zahraničí, ale místy i u nás, dochází ke stále užší spolupráci mezi zemědělským podnikem a sociální službou. Často má jeden subjekt zaregistrovanou zemědělskou činnost i sociální službu, nebo jsou oddělené víceméně pouze z administrativních důvodů do dvou subjektů, ale prakticky jsou realizovány ve stejném čase na stejném místě.

Někdy se také rozvine přirozená těsná spolupráce vyplývající z místní blízkosti zemědělského subjektu a sociální služby např. v malé obci apod. v zahraničí třeba také vlastní městská síť pobytových služeb svoje zahradnictví nebo jiný provoz za městem a klienti tam pravidelně dojíždějí na aktivity, produkce je pak spotřebována většinou přímo v kuchyních těchto zařízení.

¹ Stanovisko EHSV NAT/539 Sociální zemědělství ze dne 22. 11. 2012

² CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu*, s. 5.

³ Podrobněji v příloze II

1.2. Výsledky dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“⁴

Ve dnech 20. 5. – 4. 6. 2019 prováděla Asociace sociálního zemědělství dotazníkové šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“. Otázky lze rozdělit do dvou okruhů. První se týkaly problematiky kritérií charakterizujících sociální farmu, která bude moci dosáhnout na finanční podporu. Další skupina otázek mapovala oblasti, ve kterých by měla případná finanční podpora především probíhat, tj. oblasti, ve kterých mají sociální farmy nejvyšší vícenáklady oproti běžným produkčním hospodářstvím, a to v důsledku podpory sociálně znevýhodněných osob. Respondenty šetření byli majitelé nebo vedoucí sociálních farem v ČR, tedy lidé, kteří předmětnou činnost sami vykonávají. Návratnost odpovědí byla 33%, celkem odpovídalo 48 zástupců různých sociálních farem.

1.2.1. Právní subjektivita a struktura příjmů

Respondenti se z 80% shodli, že sociální farma by měla být registrována jako zemědělský podnik dle zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství a zároveň by mělo 30% ročních příjmů plynout ze zemědělské činnosti. Někteří respondenti však uvedli, že tím by byly z této činnosti automaticky diskvalifikovány NNO a další nepodnikatelské subjekty, na rozdíl od situace v jiných zemích. Diskuse proběhla také o tom, co vše do 30% zařadit – zda čistě zemědělské činnosti nebo i příjmy ze sociálních služeb, rehabilitace, terapie apod.

Já bych v této otázce nebyla tak striktní. v zahraničí se podpora týká třeba i zeleninových zahrad, kde produkují zeleninu pro místní pobytové sociální služby. Jejich hlavní zdroj příjmu je právě zaměstnávání osob zdravotně postižených, z prodeje zeleniny mají příjem pouze minimální. Často v nich pracují právě obyvatelé pobytových služeb, které zeleninu odebírají. Pouze malá část zeleniny se prodá formou přímého lokálního prodeje sousedům a podobně u nás často bývají tyto menší projekty financovány přes Místní akční skupiny z programu Leader.

S tímto souvisí poměrně častá otázka, zda lze provádět zemědělskou činnost bez zemědělské půdy. Existují dvě odvětví, kde je to možné. Jedná se o včelařství, kde bývají zdravotně znevýhodnění zapojováni především v adjustaci a etiketování medu a dále je to pěstování hub k tomu je zapotřebí pouze dostatečně velký sklepní prostor.

1.2.2. Zemědělský subjekt jako sociální farma

Jako hlavní rozpoznávací kritérium, zda je zemědělský subjekt sociální farmou, uváděli respondenti zaměstnávání znevýhodněných osob a poskytování sociální podpory těmto zaměstnancům. Za méně důležité, ale spíše vhodné, označili respondenti smluvně podloženou spolupráci s registrovaným poskytovatelem sociálních služeb, případně vlastní registraci subjektu jakožto sociální služby. Respondenti viděli také jako možné, že subjekt poskytuje jiný typ činnosti v rámci podpory znevýhodněných osob mimo zaměstnávání, např. spolupráci se středisky náhradní nebo výchovné péče apod.

⁴ viz příloha III

Zaměstnávání znevýhodněných osob je velmi důležitým kritériem, zvláště pokud je takovému zaměstnanci poskytována také sociální podpora a poradenství, pokud možno na profesionální bázi, což je na mnoha sociálních farmách stále více standardem. Některé sociální farmy nabízejí kromě pracovní terapie i jiné typy podpory z oblasti greencare, např. zooterapii, různé druhy rehabilitace, výukové a integrační programy za podpory jedinečného faremního prostředí, zvířat a jiné.

Jako nejdůležitější doplňující znaky sociální farmy respondenti uvedli agroekologické principy hospodaření a to, že subjekt je *sociálním podnikem*⁵. Za důležité také považují uplatnění výrobků a služeb v rámci lokálního trhu, tj. krátké dodavatelsko-odběratelské řetězce, prodej ze dvora apod. Sociální farma by měla být dle výsledků ankety *malým nebo středním podnikem*⁶. v komentářích také zaznívá názor, že doplňujícím znakem sociální farmy by mělo být vzdělání v sociální oblasti některých zaměstnanců/rodinných příslušníků.

Z těchto odpovědí je zřejmé, že na sociálních farmách se přirozeně propojuje zájem o sociální oblast s environmentální tematikou. Často je také přítomná snaha o krajinnotvorné aktivity. Jako příklad bych mohla uvést nově vznikající sociální farmu v Hostěrádkách. Zde vzniká ve spolupráci s místním ekozemědělstvím sociální farma, která začala vysazováním remízku za účelem zmenšování velkých osevních ploch a vytvoření přirozené niky pro zvířata, která bývala běžnou součástí těchto typů ekosystémů a nyní se již téměř nevyskytují. Remízky jsou tvořeny stromy a keři s produkční funkcí. Jedná se o krajové odrůdy ovoce a keřů bobulovin. K tomuto se nyní připojí sociální část v podobě chráněného bydlení s nabídkou pracovních míst v oblasti sklizně a zpravování plodů z těchto remízku. Je také budována zeleninová zahrada a zemědělský podnik pěstuje kromě běžných plodin byliny, na jejichž zpracování se budou klienti zdejší sociální služby také podílet. Zakladatelé tohoto podniku mají vzdělání i praxi v sociální práci, což bude zajišťovat vysokou kvalitu poskytované podpory.

1.2.3. Významné oblasti finanční podpory

Jako nejdůležitější investiční aktivity pro sociální farmy zvolili respondenti úpravy pro bezbariérové prostředí včetně koupelen a toalet, dále speciální nářadí pro zdravotně postižené zaměstnance a vybudování odpočinkové a společenské místnosti pro zaměstnance. v komentářích se častěji objevuje také nákup dopravního prostředku pro svoz zaměstnanců, tato možnost v hlavní nabídce této otázky ankety chyběla.

Pokud jde o neinvestiční aktivity hodné podpory, respondenti vidí jako nejdůležitější příspěvek na mzdu znevýhodněného zaměstnance, doplatek na mzdu zaměstnance doprovázejícího znevýhodněnou osobu a doplatek na dopravu klienta na farmu. v komentářích se jako důležité jeví příspěvky na sociálního pracovníka, odborné pracovní asistenty, psychosociální poradenství a supervizi. Tyto možnosti nebyly v hlavní nabídce této otázky uvedeny.

Jak je z odpovědí vidět, zaměstnávání osob zdravotně postižených s sebou nese poměrně značné finanční náklady. Sociální farmy se zaměřují i na integraci a příjemné

⁵ Definice sociálního podniku viz příloha V

⁶ Více příloha IV

prostředí i mimo přímé pracovní aktivity, proto je významnou položkou v investicích zřízení odpočinkové a společenské místnosti. Na venkově je velkým tématem doprava z jednotlivých rozptýlených bydlíšť zaměstnanců, což jasně vyplývá i z odpovědí v anketě. Hromadná doprava je bohužel často časově nevyhovující a navíc ji někteří pracovníci nejsou schopni využívat.

Jako nedílnou součást své podpory znevýhodněných osob vidí sociální farmy práci sociálních a psychosociálních pracovníků, pracovních asistentů a odborných supervizorů. Řada farem tyto služby běžně poskytuje na dobré úrovni a uvítala by v tomto směru finanční podporu. To by jistě vedlo i ke zkvalitnění a rozšíření služeb sociálních pracovníků poskytovaných přímo na sociálních farmách.

1.3. Historie sociálního zemědělství

„Pobyt a práce v přírodě byly vnímány jako přínosné od počátku věku, ať už pro svou nezbytnost při získávání potravy, nebo pro své blahodárné účinky. v tomto druhém smyslu byly zdůrazňovány výhody pobytu v klidném zahradním prostředí ve vztahu ke zdraví a duševní pohodě. Proto byly budovány klášterní zahrady pro klid při rozjímání, parky při sanatoriích pro duševně či dlouhodobě nemocné pacienty, terapeutické špitální zahrady pro urychlení léčby pacientů.“... „V prostředí venkova byl zemědělský statek až do průmyslové revoluce, industrializace a masové urbanizace naprosto zásadní organizační jednotkou, kde byly začleněny téměř všechny společenské skupiny žijící na venkově. Zemědělství dávalo práci mnoha lidem, vytvářelo různé více či méně uzavřené pracovní kolektivy, jež mohly nabízet pracovní místa téměř komukoliv, poskytnout útočiště různým lidem s různými potřebami. Na statku se odehrával také bohatý sociální i kulturní život. Vzhledem k tomu, že pro práci v zemědělství nebyly mnohdy potřebné vysoké profesní dovednosti, našel v této oblasti manuální pracovní uplatnění prakticky kdokoliv. Vzhledem k postupné industrializaci v zemědělství v poválečném období a posilování institucionální péče v Evropě, docházelo k vytěšňování osob se specifickými potřebami do různých státem zřízených a často vysokokapacitních zařízení, uzavřených před společností.“⁷

Sociální zemědělství v podstatě navazuje na dávné kořeny těchto venkovských komunit a jeho základní ideou je, že zde může být užitečný a vytvářet hodnoty každý, a to svým osobitým způsobem.

1.3.1. Situace v Evropě

„Poválečný vývoj v Evropě se v souvislosti se sociálním zemědělstvím liší v každé zemi dle kulturních rozdílů, struktury zdravotnictví, sociálního nebo vzdělávacího systému a v neposlední řadě i struktury zemědělství a směřování jeho rozvoje.

Zatímco například v Nizozemsku je rozvoj sociálního zemědělství patrný až v posledních 15 letech (v současnosti zde funguje asi 800 sociálních farem), v Německu se první instituce objevily již počátkem 19. století. Jejich činnost však byla utlumena v 60. letech, především z důvodu globalizovaného trhu se zemědělskými produkty, které výrazně snížily ceny těchto komodit. Od 80. a 90. let se tato oblast zemědělství staví na vlastní nohy, protože se lidé začali opět zajímat o původ potravin a dopady jejich výroby na životní prostředí (dnes přibližně 400 sociálních farem).

⁷ CHOVANEC, T., HUĐCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu* s. 6.

V podobnou dobu se rodí první instituce v Itálii, známé jako sociální kooperativy, a to především pod vlivem uzavření psychiatrických zařízení a zkonfiskování půdy mafiánským spolkům (cca 350 sociálních farem). v pozdních 90. letech se sociální zemědělství začíná rozvíjet ve Slovinsku. K dalším zemím, kde je sociální zemědělství na vysoké úrovni, patří Velká Británie (asi 200 sociálních farem), Finsko (cca 500 sociálních farem) a Norsko (téměř 800 sociálních farem).“⁸

„Zelená“ rehabilitace a ergoterapie se staly nosným tématem v anglosaských zemích již od 40. let minulého století. Jsou také kolébkou camphillského hnutí⁹, kde zemědělská farma vytváří zázemí pro život, socializaci a práci osobám s mentálním postižením (cca 100 jednotek ve 20 zemích).

1.3.2. Situace v ČR

„V Česku je téma sociálního zemědělství teprve na svém počátku. Zdejší aktéři se s ním seznámili většinou na základě mezinárodních projektů, čerpali ze zahraničních zkušeností a příkladů, které postupně převádějí do našich současných podmínek. Výchozí situace není snadná, vzhledem k historii zemědělství před rokem 1989 (vyvlastňování půdy a zánik soukromých rodinných farem, kolektivizace, vznik velkých státních zemědělských družstev a celková intenzifikace zemědělské výroby), přesto se koncept sociálního zemědělství začíná postupně uplatňovat i u nás.“¹⁰

„Český a moravský venkov se za posledních 80 let výrazně změnil. Sedlák, který byl původně všestranně připraveným zemědělcem, se stal specialistou; v řadě případů vysokoškolsky vzdělaným. Podíl namáhavé ruční práce klesl v souvislosti se zaváděním nových technologií. Práce v zemědělství, která byla dříve způsobem života, se změnila v práci pro mzdu nebo výdělek. Zemědělská krajina se začala měnit z výrobního prostředku na předmět konzumu. i když produkce potravin a potravinová bezpečnost by měla být stále prvořadým úkolem zemědělců, realita je více či méně podřízena dotační politice Evropské unie. v jejím rámci je preferováno zemědělství spolu s lesnictvím mimo jiné jako prostředek údržby venkovské krajiny.“¹¹

Vývoj sociálního zemědělství v České republice do jisté míry kopíruje situaci v řadě zemí, kde je již pevným pilířem alternativních zemědělských systémů. Nacházíme se ve fázi, kdy lze očekávat zapojování stále většího množství aktérů a vzájemné sbližování doposud spíše oddělené sociální a zemědělské sféry. Tento proces budou doprovázet další nezbytné kroky a jevy, jako je definování subjektů spadajících pod tento koncept, řešení označování produktů sociálního zemědělství, či tvorba relevantní legislativy, (kterou již některé země disponují ve formě zákona o sociálním zemědělství). v rámci rozvoje sociálního zemědělství, které je svým způsobem návratem k jedné z mnoha tradičních rolí zemědělské farmy ve venkovské krajině, může být znovu posílena a rozvinuta sociální funkce zemědělství, která byla vlivem intenzifikace v minulosti značně upozaděna.¹²

⁸ CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu*, s. 7.

⁹ Více o tom KÖNIG, K.: *Social farming*

¹⁰ CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu*, s. 7.

¹¹ HUDCOVÁ, E., ŠTASTNÁ, J., MOUDRÝ a kol.: *Příručka pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR*, s. 7.

¹² Tamtéž, s. 9.

1.4. Přínosy sociálního zemědělství

Mezi hlavní přínosy sociálního zemědělství náleží:¹³

- Tvorba a udržení pracovních míst na venkově pro osoby znevýhodněné na trhu práce
- Snižování odlivu obyvatel z venkova
- Dostupnější sociální služby na venkově, např. sociálně aktivizační služby, sociálně terapeutické dílny, terapeutické komunity, sociální rehabilitace
- Diverzifikace zemědělských produkčních i mimoprodukčních aktivit
- Dostupnější terapeutické a rehabilitační služby formou animoterapií a zoorehabilitací
- Efektivnější sociální pomoc, podpora a péče individuálně zacílené na specifické potřeby osob
- Podpora rozvoje zdravé komunity a rozvoj neformálních vztahů v konkrétní lokalitě

- Pozitivní přínosy pro klienty zakoušením variability činností, forem práce, strukturací času, vytvářením závazků a odpovědnosti nad pracovními úkoly
- Doplňkové zdroje příjmů organizacím mimo zisků z produkční zemědělské činnosti
- Nefinanční přínosy formou vytváření nových udržitelných vazeb mezi zemědělstvím, sociálními a terapeutickými službami a vzdělávacími aktivitami, vedou k myšlence společenské odpovědnosti
- Trvale udržitelný rozvoj zemědělství a krajiny vlivem ekologicky citlivějších zemědělských postupů, které jsou na sociálních farmách často realizovány a podporovány

Obecně je přínosem sociálních farem také to, že znovu pomáhají vytvářet „přívětivý venkov“, kde je možné venku vidět slepice, kachny, ovce, kozy, je možno přijít, podívat se, nakoupit produkty, setkat se s pracovníky běžnými i znevýhodněnými. Je to diametrální rozdíl od industriální formy zemědělství spojené s obřímí silou, drůbežářskými halami, a panelovými příkopy na siláž přikrytými igelitem zatíženým ojetými pneumatikami. Je pravda, že malé farmy by nás všechny neuživily, ale rozhodně venkovský prostor zútulní a polidští.

V další části práce bych se zaměřila hlavně na přínosy sociálního zemědělství v sociální oblasti a novými možnostmi pro sociální práci, které tyto podniky nabízejí.

¹³ HUDCOVÁ, E., ŠŤASTNÁ, J., MOUDRÝ a kol.: *Příručka pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR*, s. 11.

1.5. Cíle sociálního zemědělství

Tabulka 1¹⁴

- 1 Integrovaní zaměstnávání:**

Vytvářet pracovní místa pro osoby z různých cílových skupin na běžných nebo chráněných pracovních místech za pomoci jak finančních příspěvků a podpor, (např. příspěvky na mzdy, náhradní plnění apod.), tak i nefinančních benefitů (spolupráce s odborníky na zaměstnávání, identifikace specifických přístupů atp.).
- 2 Terapie a rehabilitace, aktivizační činnosti a příprava na zaměstnání:**

Realizovat činnosti, jejichž cílem je připravit osoby pro integraci na běžný nebo chráněný trh práce. Do této skupiny patří i soubor sociálních intervencí zaměřených na aktivizaci, sociální rehabilitaci atp., určených pro osoby, u kterých je možnost integrace na trh práce minimální, a tyto služby mají terapeutický charakter.
- 3 Vzdělávání a další činnosti:**

Realizovat jednorázové i dlouhodobé aktivity vzdělávacího a osvětového charakteru, které jsou přímo navázány na zemědělskou činnost a na venkovské prostředí. Jejich cílem je rozvíjet znalosti a vztah k venkovu a přírodě a dále podporovat rozvoj a životaschopnost venkova. Jsou připravovány hlavně pro děti, mládež, seniory a širokou veřejnost.

Cíle sociálního podniku jsou úzce svázány s celkovým zaměřením farmy a typem provozu. Farmy orientované na poměrně intenzivní produkci mají v sociální oblasti za cíl integrovaní zaměstnávání, tedy tvorbu povětšinou chráněných pracovních míst.

Extenzivnější farmy mají za cíl také terapeutické a rehabilitační činnosti, aktivizaci a tréninková pracovní místa s vysokou mírou podpory pracovních asistentů. Na těchto farmách je obvykle dobře rozvinuta sociální a psychoterapeutická práce.

Většina farem realizuje také buď jednorázově, nebo pravidelně vzdělávací a osvětové akce, případně nejrůznější aktivity stmelující lokální komunitu. Tyto akce slouží k propagaci farmy a jejích výrobků, ale jsou také často velmi důležitým příspěvkem k místnímu kulturnímu životu a komunitnímu setkávání. Vzdělávací akce pro děti bývají zaměřené na to, jak vznikají potraviny. Často se jich účastní děti z větších měst, které mají o způsobu získávání potravin někdy zkrleslé představy.

¹⁴ MOUDRÝ, J., CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E.: *Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí*, s. 7.

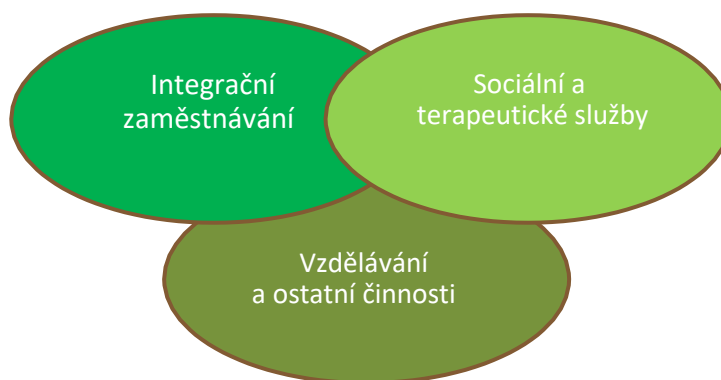
1.6. Klasifikace a typy sociálních farem

Sociální farmy jsou už z podstaty různorodosti zemědělské výroby, typů provozu, vlastnické struktury a cílů v sociální oblasti velmi rozmanité.

Společné mají to, že se jedná o malé až střední podniky. Na menších podnicích s nižší intenzitou produkce nejsou všechny práce plně mechanizovány, část práce je prováděna manuálně bez složitých strojů. Tím se otvírá možnost pro tvorbu chráněných pracovních míst s manuální prací jednoduššího charakteru, kterou jsou zdravotně postižení pracovníci schopni zvládat.

Sociální farmy lze zařadit do tří kategorií, a to sice na základě cíle, zaměření a aktivit, které si tyto podniky zvolily.

Tabulka 2¹⁵

Většina farem kombinuje více těchto zaměření nebo všechny, opět, jedná se o osobitou skladbu těchto činností na každé jednotlivé farmě.

¹⁵ MOUDRÝ, J., CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E.: *Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí*, s. 7.

2. Specifika sociální práce na sociálních farmách

2.1. Specifika pracovního a terapeutického prostředí pro sociální práci na farmách

Tabulka 3 ¹⁶

Integrace i terapie na farmě nabízí v mnoha směrech mimořádně příznivé prostředí s mnoha specifickými impulzy pro klienty.

Práce na malých farmách zůstává zčásti nemechanizovaná, což otvírá prostor pro jednodušší manuální činnosti, kterých jsou schopni i klienti z cílové skupiny mentálně postižených. Naopak v ostatních odvětvích vlivem automatizace a robotizace těchto činností rychle ubývá. V bezprostředním okolí Vídně jsem viděla několik těchto malých farem, na které dojíždějí klienti autobusem z hlavního města, kde je pro ně čím dál obtížnější najít vhodné a zajímavé pracovní uplatnění.

Další výhodou práce a vůbec pobytu na farmách je velká různorodost činností. Práce se proměňuje jak sezónně, tak i v průběhu dne, podle aktuálních potřeb života farmy. Tato pestrost poskytuje klientům široké spektrum nejrůznějších podnětů z praxe je známo, že klienti v jednotvárných zaměstnáních při stále se opakujících činnostech poměrně rychle ztrácejí motivaci k práci a z podporovaného zaměstnání často po krátké době odcházejí. Na zemědělských podnicích se toto nestává, variabilita činností je velká. Pokud se někomu přesto jeví jeho práce jednotvárná, obvykle není problém najít jinou práci a převést tohoto demotivovaného klienta na jiný úsek. Pestrost práce na farmě oceňují všichni podporovaní zaměstnanci, se kterými jsem o tomto tématu mluvila.

Práce na farmě má z hlediska motivace klientů také tu výhodu, že jsou bezprostředně vidět její výsledky. Je velký rozdíl mezi tím, když člověk celý den kompletuje k sobě dvě části nějaké součástky neznámého účelu, jak se v chráněných dílnách často děje, nebo zda třeba vypěstuje zeleninu a ovoce pro prodej na trh. U zemědělských činností je výsledek práce zcela patrný. Spokojené opečované zvíře, zrytý nebo vypletý záhon, bedýnka zeleniny k prodeji ze dvora apod.

¹⁶ HUDCOVÁ, E., ŠŤASTNÁ, J., MOUDRÝ a kol.: *Příručka pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR*, s. 25.

Další výhodou práce na malých farmách je, že jsou většinou rodinného typu. Pokud už se majitelé rozhodnou zaměstnávat znevýhodněné osoby, stanou se tito zaměstnanci platnou součástí celého podniku a podílejí se také na mnoha aktivitách života rodiny, což je obzvláště cenné např. u klientů z horšího sociálního zázemí, rozvrácených rodin atp. Klienti vidí, že rodina může fungovat i jinak.

Často jsou tito pracovníci přizváni na různé rodinné oslavy, ale i společenské akce komunitního typu, které se zpravidla na malých farmách několikrát ročně konají (dožínky, dětské a návštěvnické dny...). Díky tomu přicházejí do kontaktu s širší komunitou, a to v roli zaměstnanců, pomocníků organizátorů, což je velmi cenné. S širší lokální komunitou také často komunikují při prodeji výrobků farmy, ať už ze dvora nebo na lokálních trzích, čehož se často a rádi účastní, protože přímo vidí využití výsledků své práce. Jsou takto společensky užiteční a mají radost, že vytvořily nějakou hodnotu pro ostatní.

Na farmách, které zaměstnávají znevýhodněné osoby, je také velmi dbáno na týmovost a hezké vzájemné vztahy mezi zaměstnanci navzájem i s majiteli farmy. Vztahy jsou obvykle velmi neformální a přátelské, je kladen důraz na to, aby se každý zaměstnanec cítil vítán a důležitý pro farmáře i celý tým pracovníků, ať už podpořených, nebo běžných. Každý ví, že tu má své místo a je důležitý pro výsledek práce. Na tomto je třeba ze strany pracovních asistentů, majitelů a dalších zainteresovaných osob intenzivně pracovat a zde probíhá velký díl sociální práce, protože vytvořit takový pracovní tým, kde by se každý cítil dobře a byl užitečný, není snadné, navíc při spolupráci většího množství sociálně znevýhodněných osob.

Další přidanou hodnotou práce/terapie na farmě, kterou lze zúročit v sociální práci, je přírodní „zelené“ prostředí, jehož uklidňující a všestranně rekondiční účinky jsou obecně známé. Velkým přínosem je též přítomnost zvířat, vhodných a často i speciálně cvičených pro kontakt se znevýhodněnými osobami všeho druhu. Zvířaty podporovaná intervence nachází stále širší uplatnění v sociální práci a psychoterapii. Na sociálních farmách nacházejí často domov nejrůznější zvířecí bezdomovci, nalezcenci, útěkáři nebo i zvířata nějakým způsobem tělesně oslabená, jejichž příběhy klienty velmi oslovují a rádi o taková zvířata pečují.

2.2. Cílové skupiny v sociálním zemědělství

„Cílová skupina jednotlivých organizací je dána typem sociální služby, která je těmto osobám poskytována, pokud stojí na prvním místě registrovaný poskytovatel sociálních služeb, nebo potřebami dané lokality, např. dlouhodobě nezaměstnaní v případě větších zemědělských podniků. Potom záleží na typu projektu z ESIF a dalších fondů, ze kterých čerpá organizace podporu, nebo zkrátka na poslání vytipovaného zařízení. v rámci studie byly identifikovány následující cílové skupiny, které se zapojily do širokého spektra zemědělských činností:

- drogově závislé osoby;
- děti po obchodu ze zařízení ústavní či výchovné péče (mladí dospělí);
- osoby se sociálním znevýhodněním;
- osoby zdravotně postižené (nejčastěji osoby s mentálním postižením);
- dlouhodobě nezaměstnaní;
- dobrovolníci a široká veřejnost.

Nejpočetnější cílovou skupinou, které jsou poskytovány služby sociálního zemědělství, jsou osoby se zdravotním postižením, druhou nejpočetnější skupinou jsou osoby drogově závislé a dlouhodobě nezaměstnaní.¹⁷

Z výše uvedeného je zřejmé, že v sociálním zemědělství je zaměstnáváno poměrně široké spektrum různým způsobem znevýhodněných pracovníků. To, na kterou cílovou skupinu je daný podnik zaměřen, se odvíjí od jeho umístění. Záleží na tom, jaké sociální služby pobytového charakteru jsou poblíž, jaký sociální problém je v dané lokalitě palčivý a situaci které z těchto skupin se rozhodl majitel podniku řešit. Většinou se sociální farmy zaměřují na jeden typ sociálního znevýhodnění. Já sama jsem se nejvíce na farmách setkala s osobami zdravotně postiženými, převážně s mentálním postižením případně s psychiatrickými diagnózami.

Pokud jde o počet osob integrovaných na chráněných pracovních místech, závisí to především na velikosti podniku a rozsahu manuální práce, které typ výroby a zpracování produktů daného podniku může poskytnout.

V případě farem zaměřených spíše terapeuticky jsem se setkala s péčí o dětské klienty v náročných sociálních situacích (např. úmrtí blízkého člena rodiny, děti v náročných rozvodových situacích, děti čerstvě odebrané z nefunkčních rodin...) nebo děti s fyzickým omezením, např. upoutané na vozík bez možnosti samostatného pohybu. U dospělých jsem se s terapií na farmě setkala především v případech duševních poruch a dále v práci se seniory. Zde někdy přijíždějí farmáři přímo do domovů pro seniory s vhodnými a spolehlivými zvířaty.¹⁸ Uplatňují se např. prvky reminiscenční terapie.

2.3. Cíle a metody sociální práce na farmách

Cíle a metody sociální práce na farmách korespondují s celkovým zaměřením jednotlivých farem.¹⁹ Dalším významným faktorem je také cílová skupina, které je na konkrétní farmě poskytována podpora.

Obecně probíhá sociální práce na farmě v ekologické perspektivě – je využíváno synergické působení jedinečného faremního prostředí plného pozitivních podnětů a nových výzev v kombinaci s úsilím sociálního pracovníka o zlepšení sociálního fungování dané osoby.

Jde-li se o farmu zaměřenou na integrační zaměstnávání, je cílem sociální práce podpořit klienty tak, aby získaly kompetence potřebné pro pravidelnou docházku do zaměstnání a přiměřeně kvalitní výkon tohoto zaměstnání. Tím se předejde dalšímu pokračování sociálního vyloučení dané osoby.

Často bývá zaměstnání na farmě součástí tranzitního programu směřujícího k osamostatnění a pozdějšímu uplatnění na volném trhu práce.

¹⁷ MOUDRÝ, J., CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E.: *Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí*, s. 6.

¹⁸ Více o tom v kapitole „Bludička Bludovice“

¹⁹ Srov. kapitola 1.5 Cíle soc. zemědělství

„Sociální vyloučení je chápáno zejména jako vyloučení z trhu práce. Člověk bez práce je vyřazen z řady jinak běžných aktivit, dochází i k jeho prostorové izolaci, může získat pocit zbytečnosti a jeho identita, v moderní společnosti tak úzce spojená s místem v dělbě práce, se stává pochybnou. Navíc nedostatek finančních prostředků může vést ke kriminálnímu chování.“²⁰

Jedná se o celý komplex kompetencí, mezi které patří typicky orientace mezi pracovním dnem a dnem volna, včasné vstávání, schopnost zvládnout dopravu do zaměstnání (což bývá na venkově složitější), dále mít vhodný oděv, obutí a ochranné pomůcky, vhodnou svačinu a pití, být včas připraven začít s určenou prací, dodržovat režim na pracovišti (dodržovat dobu práce a společnou dobu přestávky, kouřit pouze v přestávce, pokud je pracoviště nekuřácké, což farmy bývají, kouřit pouze ve vyhrazeném prostoru), pracovat s odpovídajícím úsilím, zvnitřnit si vhodné vzorce chování vůči spolupracovníkům i zaměstnavateli, dokázat odvádět práci v často různorodém týmu v dobré kvalitě. K tomu přibývají různé individuální zvláštnosti mnohých klientů, jejichž spektrum je velmi různorodé a je třeba je také v rámci sociální práce řešit.

Metod se u integračního zaměstnávání kombinuje dle potřeby více. Jedná se nejčastěji o nějaký typ kombinace případové (individuální) sociální práce a práce se skupinou. v rámci práce s jednotlivcem se jako vhodné jeví úkolově orientované přístupy.²¹ Je třeba velmi přizpůsobit jednotlivé kroky a úkoly individualitě klienta a postupovat přiměřeným tempem. Často tato práce klade na sociálního pracovníka zvýšené nároky v oblasti trpělivosti a tolerance.

„Úkolově orientovaný přístup náleží k modelům sociální práce, které vykazují měřitelnou efektivitu. Vedle toho, že jej lze využít při řešení konkrétních problémů samostatně, lze ho také doporučit jako integrující metodu, kterou sociální pracovník může obohatit i o další podpůrné intervence.“²²

*„Přístup orientovaný na úkoly se zrodil v kontextu sociální práce a pravděpodobně právě proto je v této profesi široce uplatňován. Jeho akcent na praktické řešení problémů také odpovídá požadavkům, s nimiž se klienti na sociální pracovníky často obracejí. Není nezajímavé, že právě tento model umožňuje integrovat různé poznatky i pracovní postupy, takže může být pevným základem **eklektické**²³ sociální práce.“²⁴*

„Základní rysy tohoto přístupu jsou partnerství a posilování.“²⁵

Pokud je program integrovaného zaměstnávání na farmě pojat jako tranzitní (přechodný směrem k volnému trhu práce), je třeba také v sociální práci klást důraz na zvýšení samostatnosti klienta tak, aby byl schopen přejít a uplatnit se na volném trhu práce, na nepodporovaném pracovním místě.

²⁰ BARGEL, M., MÜHLPACHR, P. a kol.: *Inkluze versus exkluze - dilema sociální patologie*, s. 35.

²¹ Více o tom NAVRÁTIL, P.: *Teorie a metody sociální práce*, s. 107 – 112.

²² Tamtéž s. 112.

²³ Více o tom MATOUŠEK, O.: *Základy sociální práce*, s. 199.

²⁴ Tamtéž, s. 237.

²⁵ Tamtéž, s. 231

K realizaci těchto cílů slouží pracovní asistence přímo na pracovišti a návazně rozhovory se sociálním pracovníkem na individuálních schůzkách (neformálních nebo v rámci příslušné sociální instituce).

Případová sociální práce bývá kombinována s prvky sociální práce se skupinou, během které jde o optimální zapojení všech pracovníků v daném týmu. Toto nebývá pro klienty jednoduché a často ze skupinové sociální práce a chování daného klienta v týmu spolupracovníků vycházejí opět podněty pro individuální rozhovory a úkoly.²⁶

Některé sociální farmy fungují u terapeutických komunit, kde klienti delší čas (i několik let) také trvale bydlí a svůj čas vyplňují zčásti prací, zčásti skupinovými terapiemi apod. Jedná se například o terapeutické komunity zaměřené na léčbu závislostí. v tomto případě je dlouhodobému charakteru terapeutického pobytu i závažnosti situace klienta přizpůsoben styl sociální práce se zaměřením na osamostatnění klienta a jeho návrat do běžného života bez pravděpodobnosti relapsu. v tomto případě sociální pracovník spolupracuje s odborníky z oblasti adiktologie.

Dalším zvláštním případem jsou také sociální farmy u komunit camphillského typu. v těchto komunitách žijí nejčastěji mentálně postižení klienti společně s asistenty a jejich rodinami v jedné komunitě, typicky propojené se sociální farmou. Tyto komunity jsou hojně rozšířeny v anglosaském světě, kde vznikly, ale i v různých evropských zemích. U nás reprezentuje tento typ zařízení „Camphill na soutoku“ se sociální farmou „Svobodný statek na soutoku“ v Českých Kopistech. Sociální práce zde může zahrnovat také prvky práce s komunitou, protože osazenstvo camphillských komunit je víceméně stabilní (alespoň jeho základ).²⁷

Jedná-li se o farmy zaměřené spíše terapeuticky, tedy jako forma sociálně terapeutických dílen nebo přímo se zaměřením na zooterapii, bývá sociální práce a psychoterapie na individuální bázi, protože klienti tohoto typu mívají velmi komplikovaná omezení a s jejich přímou přípravou pro uplatnění na volném pracovním trhu se nepočítá. Není ani počítáno s pravidelnou produktivitou pracovních výkonů v rámci farmy. Jejich pobyt zde slouží výhradně terapeutickým účelům a je takto také zaměřen.

Práci s klienty na těchto farmách provádějí specializovaní psychosociální pracovníci a zooterapeuti. Sociální práce je zde kombinovaná s psychoterapií za podpory vhodných speciálně cvičených zvířat a cílem je nejčastěji odbourání psychických traumat nejrůznějšího druhu, úzkostných stavů apod.

Na farmách vznikají pro blízký kontakt se zvířaty ideální podmínky. Vždy se tam vyskytují nějací odchovanci na lahvích nebo krotká zvířata se zajímavým příběhem. Tato terapeutická metoda a její účinky jsou podrobně rozpracovány v mnoha publikacích a závěrečných pracích. Zooterapie je plně etablovanou a uznávanou metodou již řadu let. Základní východiska na vysoce profesionální úrovni shrnuje například publikace „Zooterapie ve světle objektivních poznatků“.²⁸

Pokud jde o dětské vzdělávací programy na farmách, jsou zaměřeny obecně na environmentální výchovu, téma zdravých regionálních potravin a téma vzniku potravin

²⁶ Konkrétní metody NAVRÁTIL, P.: *Teorie a metody sociální práce*, s. 128.

²⁷ Charakteristika komunitní práce podrobně tamtéž, s. 131 – 133.

²⁸ VELEMÍNSKÝ, M.: *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*.

vůbec. Tyto programy mají za cíl vést děti k citlivosti vůči environmentální problematice a podporovat zdravý životní styl, poskytují dětem nové podněty a informace, především dětem z měst, z nichž některé mají pouze mlhavou představu o vzniku a původu jednotlivých potravin. Některé školy navazují s farmami užší a trvalejší spolupráci v rámci dlouhodobých programů. Mohou tak dostat do třídy např. líheň s vejci. O tu pečují a vylíhnutá kuřata poté odvezou zpět na farmu. v době stále se prohlubující environmentální krize mají tyto preventivně-informační aktivity velký celospolečenský a tedy i sociální význam.

V zahraničí jsem také zaznamenala snahu o integraci uprchlíků na farmách, a to včetně mládeže bez doprovodu.

2.4. Motivace klientů na farmách realizujících integrační zaměstnávání

- *Nízká míra klientovy motivace často souvisí se způsobem pracovníků komunikace.*
- *Motivace je založena na uvědomění si vztahu aktuálního chování k důležitým hodnotám a cílům.*
- *K obecným způsobům práce s „nemotivovaným“ klientem patří základní vztahová nabídka: nehodnocení, zájem, empatie, spolupráce.*
- *Konkrétně je možné zajímat se podrobněji o klientův život, zkoumat jeho hodnoty a cíle, postojte jemu blízkých osob, poskytovat relevantní informace, nabízet spolupráci i v dalších oblastech života.²⁹*

Každý sociální pracovník, který se někdy zabýval podporou zaměstnávání sociálně a zdravotně znevýhodněných osob, se setkal s velmi kolísavou motivací mnoha ze svých klientů.

Tento problém je v pracovní rehabilitaci velmi často přítomný a značně vysilující, Pro znevýhodněného klienta se podaří s velkým úsilím najít práci, domluvit se zaměstnavatelem specifické podmínky, za kterých klient bude moci práci vykonávat, a klient si po několika málo dnech (případně dokonce hodinách) vše rozmyslí a práci opouští. Tento zaměstnavatel již nikoho dalšího z řad znevýhodněných téměř jistě delší dobu mezi své zaměstnance nepřijme.

Byla jsem svědkem náboru nových zaměstnanců pro poměrně novou sociální farmu s rozrůstající se základnou podpořených pracovníků, v tomto případě z řad osob s mentálním postižením.

Náborové setkání proběhlo v prostorách spolupracující sociální organizace zaměřené na sociální rehabilitaci osob zdravotně postižených. Tyto prostory i přítomné sociální pracovnice byly některým z potenciálních nových zaměstnanců dobře známé, protože se

²⁹ SOUKUP, J.: *Motivační rozhovory v praxi*, s. 87.

jednalo o uživatele služby sociální rehabilitace. Ostatní byli v těchto prostorách poprvé, a proto přišli v doprovodu asistentek nebo příbuzných.

Zájemců o práci z řad mentálně postižených se dostavilo deset, jak z Centra sociálních služeb (pobytová služba hromadného charakteru), tak z chráněných bydlení (individuálnější pojetí pobytové služby), tak osob žijících ve svých rodinách.

Za sociální farmu se přijel představit majitel s manželkou, sociální pracovnice, poskytující na farmě pracovní asistenci i odborné sociální poradenství, a jeden ze stávajících spokojených zaměstnanců.

Sezení bylo zahájeno nabídkou odpoledního občerstvení. Potom se účastníci z farmy i noví zájemci o práci vzájemně představili. Byla nastolena velmi přátelská a kolegiální atmosféra. Farma nese název AMICIS, což znamená latinsky „přátelé“. Majitel firmy nabídl všem tykání a oslovení křestními jmény. Toto gesto působilo na zájemce o práci velmi vstřícně, zvláště v kontrastu s povinným vykáním všech všem v Centru sociálních služeb, bez ohledu na to, kolik desítek let tam klient žije nebo jak by to sám považoval za přirozené.

Poté majitel vysvětlil, jak funguje jeho podnik. Jedná se o podnik na pomezí mezi sociálním podnikem a sociální farmou. Zemědělské činnosti jsou postupně rozvíjeny a zintenzivňovány. Než se podaří rozvinout zemědělskou činnost v dostatečné šíři, aby plně vytížila všechny zaměstnance, má firma Amicis nasmlouvan s Lesy ČR úklid vytěžených pasek a sázení nových stromků. Dále pomáhá s údržbou venkovního areálu zahradního centra a několika dalších podniků podobného zaměření, úpravou záhonů, trávníků apod. Někdy si zaměstnance Amicisu zvou i okolní farmáři, pokud potřebují jednorázovou výpomoc při činnostech, které mohou zaměstnanci Amicisu zvládnout. Jedná se například o opravy a stavbu nových ohrad a další činnosti podobného charakteru.

Přímo na farmě Amicis v Mosteckém pečují klienti o hospodářská zvířata (o koně, ovce, drůbež, psy, kočky, morčata). Starají se o zeleninovou zahradu a ovocný sad, následně také zpracovávají produkty (křížaly, mošt, marmeláda, zeleninové dressinky, výrobky z vlny, ořechy...). Pro muže funguje na statku v zimním období také dřevařská dílna, kde vyrábějí jednodušší dřevěné výrobky jako svícny, krmítka pro ptáky, poličky a jiné.

Zájemci o práci byli ve většině nadšení a každý si hned vybral z celé této pestré palety nabízených činností tu „svoji“, na kterou se bude těšit. Všichni se také těšili na kontakt se zvířaty.

Poté přešel majitel k srozumitelnému vysvětlení pracovních podmínek. Zaměstnanci pracují 1 - 3 dny v týdnu (vždy stejné dny) od 8.00 do 12.15. Přestávka na svačinu je od 10.00 do 10.15. Všichni zaměstnanci jsou z Jindřichova Hradce a jsou dopravováni do práce buď firemním automobilem, nebo samostatně vlakem, dle instrukcí zaměstnavatele. Ohodnocení jsou minimální mzdou.

Opět byl ponechán prostor pro to, aby si mohli zájemci tyto informace promyslet, doptat se, vzájemně si sdělit dojmy. Všichni se těšili na výplatu jako nový zdroj financí, každý hned věděl, co si koupí.

Následně pokračovala sociální pracovnice a zaměřila se již přímo na motivaci klientů k práci. Ujistila přítomné, že šanci pracovat ve firmě Amicis dostane každý z přítomných, kdo o to projeví zájem, bez ohledu na povahu a míru omezení, které má. Konkrétní pracovní náplň a zátěž je přizpůsobena schopnostem a možnostem každého zaměstnance s ohledem na věk, pohlaví a zdravotní stav.

Zdůraznila radost ze společného zdařilého díla, dobrý pocit z kvalitně odvedené práce, za kterou každý rád zaplatí, a společenskou prospěšnost nabízených činností. Například sázet nové lesy nebo pěstovat zeleninu je stejně důležité jako učit ve škole nebo léčit nemocné.

To všechny přítomné velmi zaujalo a opět dostali příležitost nahlas se zamyslet. Jeden zájemce o práci poznamenal, že je to určitě lepší, než se postavit s kloboukem na ulici a čekat, kdo tam co hodí. Jiný prohlásil, že ostatní lidé budou určitě rádi, že tam oni přijdou a udělají nový les. Až vyroste, budou tam všichni lidé moct chodit odpočívat a sbírat houby.

Potom promluvil jeden ze stávajících zaměstnanců:

„Už jsem dospělej chlap a rodiče tady jednou nebudou. Bylo proto potřeba najít si bydlení (jedná se o chráněné bydlení, kde nyní žije) a práci. Ze všech prací jsou na mě nejhodnější v Amicisu. k rodičům jezdím některé víkendy na návštěvu a můžu jim občas přivést i nějaký dárek“, Dan, 35 let.

Tento projev jednoho z budoucích kolegů poslouchali zájemci o práci s velkým zaujetím a jeho postoj je očividně inspiroval.

Následoval závěrečný prostor pro dotazy, kterých bylo hodně a týkaly se především záležitostí kolem svačiny, oběda, dovolené, kouření, práce ve špatném počasí a dalších témat typicky významných pro danou cílovou skupinu. Padlo několik dotazů týkajících se krádeží a jiných negativních sociálních jevů, o kterých se zmíním ve zvláštní kapitole.

Na závěr si vzal slovo opět majitel firmy a poskytl zájemcům víkend na rozmyšlenou, zda mají zájem pro něj pracovat. Ujistil všechny zájemce, že se těší na případnou spolupráci. Zároveň je vyzval a vřele jim doporučil práci alespoň zkusit. Kdokoliv řekne třeba i po první hodině prvního dne, že již pracovat nechce, nebude to problém. Krátce taky shrnul, co vše v životě zkusil on, a bylo toho opravdu hodně, včetně povolání zubní sestry, což všechny přítomné na závěr pobavilo a příjemně naladilo.

Takto koncipované náborové setkání mělo velký úspěch a většina zájemců poté v Amicisu s nadšením nastoupila a pracuje i nadále. Témata, účastníky a celkovou atmosféru setkání měla na starosti sociální pracovnice Amicisu a odvedla hned při tomto motivačním setkání velký kus sociální práce v oblasti motivace zdravotně postižených osob, pobírajících poměrně vysoký invalidní důchod, k práci ve prospěch společnosti. Na setkání došlo i na řešení některých negativních sociálních jevů, které se na pracovištích často vyskytují, a byly takto podchyceny v úplném začátku (více o tom ve zvláštní kapitole).

Společenská prospěšnost a vytváření hodnot pro ostatní je zřejmě pro mnohé zdravotně postižené poměrně silnou motivací k práci, kterou je třeba podporovat. Finanční výhoda z pracovní činnosti není pro mnohé tyto osoby tak zásadní, protože čerpají invalidní důchod ve vyšších stupních, čímž jsou solidně finančně zabezpečeni.

Mnohým navíc přilepšuje po finanční stránce také rodina. Sami podporovaní zaměstnanci se o tom vyjadřují takto:

„Všichni jsou rádi, že jsme sem přišli a udělali to tu hezký. Budou se na nás těšit, až se zase objevíme“, Michal, 28 let, práce v Zahradním centru.

„Dřív jsem nebyl vůbec užitečný, kradl jsem, potloukal jsem se mezi léčebnou a ústavem. Teď by beze mě naše zahradnictví vůbec nemohlo fungovat, protože jako jedinej umím pracovat s kultivátorem a kopat závlahy“, Harald, 42 let, zahradnictví poblíž Vídně.

V Rakousku je ještě pozoruhodné to, že zaměstnanci sociálních podniků na podporovaných místech dostávají pouze kapesné 21euro. Práce jim tedy poskytuje opravdu minimální finanční přínos. Přesto z výše uvedených příčin mnozí pracují rádi. v Čechách pobírají zaměstnanci sociálních podniků minimální mzdu.

2.5. Prevence nevhodných vzorců chování

Na pracovištích sociálních farem, stejně jako na kterýchkoliv jiných pracovištích, se občasně vyskytuje v nejrůznější formě nepřijatelné chování zaměstnanců. Jeho způsoby souvisí vždy s charakteristikou cílové skupiny, na kterou je ten který podnik zaměřen. Při řešení těchto nepříznivých situací je vždy třeba zvolit vhodný komunikační styl, který bude pro danou cílovou skupinu jasný a srozumitelný, především pokud se jedná o osoby zdravotně postižené. Například u osob mentálně postižených nebo osob s psychiatrickými poruchami je vždy třeba volit velmi jednoduchá a stručná, snadno pochopitelná vyjádření, s jednoznačným pojmenováním všech konsekvencí daného přestupku.³⁰

U zdravotně postižených, se kterými jsem se na farmách nejvíce setkala (především mentálně postižených) jsou asi nejvýraznější drobné krádeže. Nejčastěji se stává, že podporovaní zaměstnanci kradou cigarety, zapalovače, pití, drobné mince, apod., tedy věci, které chtějí hned mít a využít, zároveň jsou snadno dostupné. K závažnější majetkové trestné činnosti nemají potřebné mentální kapacity ani v podstatě motivaci, kradou pouze proto, že si chtějí v dané chvíli třeba zakouřit nebo dát colu, když vidí někde ležet cigarety nebo láhev.

Přesto jsou tyto nevhodné vzorce chování zcela neakceptovatelné, protože vážným způsobem narušují důvěru mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem i mezi pracovníky navzájem. Tolik cenná pohoda a soulad na pracovišti a v týmu je krádežemi vždy otřesen. Proto je postupováno v takových situacích poměrně přísně. Zloděj obvykle dostane přísnou výtku a druhou šanci. Pokud se situace opakuje, není jiná možnost, než že tento zaměstnanec farmu opustí.

Pokud se vrátím k náborovému setkání, o kterém jsem psala v minulé kapitole, hned jeden z prvních dotazů zájemců o zaměstnání nepřekvapivě zněl:

³⁰ Více o tom SLOWÍK, J.: *Komunikace s lidmi s postižením*, s. 45 – 62.

„Co by se stalo, kdybych někomu vzal peníz z peněženky?“

Tazatel měl již v tomto směru bohatou minulost. Z jednoho chráněného pracoviště byl již vyloučen právě kvůli opakujícím se drobným krádežím z peněženek spolupracovníků a dále krádežím prázdných lahví, které pak vracel.

Na jeho dotaz odpověděl sám majitel farmy (přestože ostatní dotazy zodpovídala manželka nebo sociální pracovnice), aby byla tomuto vyjádření dodána potřebná autorita. Promluvil o tom, že by si v případě krádeže již nemohli dál vzájemně důvěřovat a tazatel by musel práci okamžitě opustit. Zároveň majitel zdůraznil, že by okamžitě zavolal policii, aby celou věc vyšetřila, a to by také nebylo nijak příjemné. Také vyzval, aby si tento zájemce představil, jak by mu bylo příjemné, kdyby někdo přišel do jeho pokoje, a tam si z jeho věcí nabral, co chtěl.

Bylo vidět, že na tazatele udělal velmi důrazný projev majitele farmy dojem, a nejsou s ním v tomto směru zatím žádné další problémy.

Dalším negativním jevem, který se občas v pracovních kolektivech (asi úplně obecně jakýchkoliv) vyskytuje, jsou pomluvy ve velkém měřítku, namířené stále vůči téže osobě. I toto bývá řešeno opět v zájmu zachování příjemné a nekonfliktní atmosféry na pracovišti, aby bylo místem, kam všichni zaměstnanci rádi chodí. Zažila jsem, jak sociální pracovnice řešila takovou situaci. Nejdříve se jednalo o důrazné napomenutí, po neuposlechnutí přišlo vyloučení z práce na jeden měsíc. Po návratu již vše bylo v pořádku, dotyčná zaměstnankyně nechtěla ztratit práci natrvalo.

I o tomto případě mluvila sociální pracovnice hned na náborovém setkání, aby bylo novým zaměstnancům předem zřejmé, že takové chování nebude tolerováno.

Asi nejčastěji se řeší situace, kdy některý zaměstnanec vytrvale nepracuje s dostatečným úsilím. Postává, stále chodí pít apod. Toto také poměrně významně narušuje kolegiální a týmovost na pracovišti. U podporovaných zaměstnanců se počítá s nižší výkonností v porovnání s běžnými zaměstnanci (odhadem 75% u mentálně postižených a nejjednodušších typů pracovních úkonů), nicméně alespoň přiměřené míry produktivity práce musejí i oni dosahovat. Sociální pracovnice toto řeší nejdříve ústním napomenutím dotyčného. Pokud v takto výrazně neaktivním přístupu k práci pokračuje, dostane písemnou výtku, kterou je povinen odevzdat opatrovníkovi (kterého naprostá většina mentálně postižených zaměstnanců má). Překvapivě tento způsob postihu je velmi efektivní a vede k tomu, že pracovník zvýší svoje pracovní nasazení, opět z obavy, že by o práci mohl zcela přijít, navíc zřejmě není příjemné jednání s opatrovníkem v takové situaci.

2.6. Integrace zaměstnanců v pracovním týmu i širší lokální komunitě

Během práce na sociální farmě se zaměstnanci stávají aktéry mnoha sociálních interakcí. Komunikace je během práce nevyhnutelná, protože se ve většině jedná o týmové aktivity.

Zaměstnanci se učí komunikovat s farmářem jakožto vedoucím celého podniku a jeho rodinou. Vztahy bývají většinou neformální, nicméně farmář jakožto vedoucí disponuje přirozenou autoritou, kterou se znevýhodnění zaměstnanci učí vnímat a brát

v úvahu při práci i v rozhovoru. Někteří neznají z vlastní zkušenosti bezpečné rodinné zázemí plné lásky a respektu. Někdy se s fungující rodinou setkají až na farmě ve farmářově rodině. Ostatní členové rodiny bývají také často přítomni a nějakým způsobem do fungování farmy zapojeni. Zaměstnanci tak mohou vidět běžný chod rodiny, vzájemnou podporu jednotlivých členů a celkově zažít obvyklou rodinnou atmosféru se vším, co život v rodině přináší.

Znevýhodnění zaměstnanci také komunikují mezi sebou navzájem, vznikají nová přátelství, příběhy, poznávají další osoby se stejným nebo naopak odlišným postižením a učí se vzájemně si vycházet vstříc a pomáhat si.

Sociální farmy mají obvykle zaveden prodej ze dvora, případně prodávají své produkty na lokálních trzích. Tohoto se zaměstnanci z řad postižených osob také často a rádi zúčastňují a setkávají se tak s lidmi ze sousedství.

Na farmách také probíhají kulturní akce lokálního charakteru jako dožínky, dny otevřených farem a další, které jsou také velmi oblíbeny a navštěvovány lidmi z bezprostředního okolí, ale i vzdálenějšími. Tyto akce poskytují znevýhodněným zaměstnancům možnost navázat nové sociální kontakty.

V případě např. dlouhodobější léčby závislostí vytvářejí klienti, terapeuti a farmář stabilní komunitu, která poskytuje klientům na delší dobu pevné a bezpečné sociální zázemí.

Pobytem na sociální farmě si takto znevýhodnění zaměstnanci obnovují nebo nově tvoří svoji sociální síť, vytvářejí základ sociálního kapitálu a integrují se do lokální komunity

Konkrétní příklady sociálních kompetencí získaných nebo zlepšených pobytem na farmě shrnuje tabulka v příloze VI.

Hodnoty v oblasti sociálního kapitálu vznikají na obou stranách, jak klientů, tak farmáře.

Zde dva příklady vyjádření farmářů:

„Ta hodnota, sociální hodnota, je pro každého. Díky tomu, že tohle dělám, jsem potkal lepší lidi, než za celý svůj dosavadní život.“

„Přestože sociální podnikání nepřineslo zatím žádný finanční užitek, vytvořilo na naší farmě novou energii, dalo každému z rodiny pocit smyslu, propojenosti a hodnoty.“³¹

Podrobněji se sociálními aspekty green care zabývá Chris Leck v publikaci Green Care.³²

³¹ GALLIS, C.: *Green care: for human therapy, social innovation, rural economy, and education*, s. 175 – 176.

³² Tamtéž, s. 155 – 188.

3. Propojení sociálního zaměření s dalšími mimoprodukčními funkcemi zemědělství

3.1. Environmentální problematika

„Neexistují dvě oddělené krize, tedy krize životního prostředí a krize sociální, nýbrž jedna a komplexní sociálně-environmentální krize. Směry řešení vyžadují integrální koncepci potírání chudoby, navrácení důstojnosti vyloučeným lidem a zároveň péči o přírodu.“³³

Na všech sociálních farmách, které jsem navštívila nebo o nich četla, byla velká pozornost kromě základního sociálního zaměření upřena také na otázky environmentální.³⁴

Jako příklad mohu uvést aktivní tvorbu pestré a biodiverzifikované krajiny v okolí farmy, konkrétně vysazování remízku jako úkrytu a vůbec biotopu pro mnohé druhy živočichů pro remízky typických, dnes již se téměř nevyskytujících. Dále zakládání mokřadů a soustav rybníčků pro udržení vody v krajině a poskytnutí životního prostředí mizejícím obojživelníkům.

Malé farmy se také vyznačují menšími osevními plochami a pestrým zastoupením nejrůznějších i méně obvyklých plodin v osevních sledech. To vše je pro krajinu velkým přínosem.

Mnohé sociální farmy jsou orientované na bioprodukcii, nabízejí certifikované výrobky a přispívají tak k pestrosti nabídky potravin na lokálních úrovních. Často se tak děje formou prodeje ze dvora nebo prostřednictvím krátkých dodavatelských řetězců.

V zahraničí se také některé z farem podílejí na likvidaci komunálního odpadu. Konkrétně svážejí bioodpad z okolních obcí, kompostují ho a prodávají přímo ve formě kompostu nebo dále míchají a prodávají různé typy zeminy do truhlíků, pařenišť apod.

Další farmy se věnují chovu vzácných a starobylých lokálních plemen, která postupně téměř vymizela v důsledku své nízké užitkovosti, kterou se nemohou rovnat moderním prošlechtěným plemenům. Jsou však důležitým zdrojem genové diverzity daných domestikovaných druhů a mohou být do budoucna neocenitelným zdrojem genů v oblasti odolnosti a zdraví. Jedná se třeba o valašskou ovci, českou zlatou kroupku a další.

³³ PAPEŽ FRANTIŠEK: *Laudato si'*: encyklika o péči o společný domov, s. 139.

³⁴ Více o mimoprodukčních funkcích zemědělství MOUDRÝ, J. st., MOUDRÝ, J. ml., CHOVANEK. T. a kol.: *Malofaremní hospodaření*, s. 98 – 106.

Podobně se na farmách sociálního zaměření často vysazují sady starých původních odrůd ovocných stromů, především jabloní, hrušní a švestek nebo třeba již téměř neznámých oskeruší. i tyto odrůdy je vhodné zachovat kvůli jejich genům odolnosti vůči klimatu i chorobám, přestože neposkytují tak velkou a kvalitní úrodu, jako nyní běžně pěstované odrůdy.

Je třeba také dodat, že tato plemena a odrůdy po staletí dávaly obživu našim předkům, a bylo by proto škoda teď, kdy již nejsou přímo potřebné a dostatečně produktivní, nechat je zcela zaniknout.

„Tyto problémy jsou vnitřně spojeny s kulturou typu „použij a vyhod“, která se týká jak lidských bytostí na okraji společnosti, tak věcí, jež se rychle mění na odpadky“.³⁵

„Evropská iniciativa s názvem „Sociální zemědělství“ je triumfem půdy, rostlin, zvířat, přírody i lidstva. Otázka v tomto ohledu nezní pouze, jak můžu přírodu využít, ale jak můžu být naopak přírodě já sám k užítku. Sociální zemědělství založené na těchto předpokladech je hnutí v pozvolném stavu zrodu.“³⁶

3.2. Vzdělávání napříč generacemi

Vzdělávání na statku se děje mnoha rozličnými formami a způsoby. Jedná se obvykle o environmentální výchovu a vzdělávání, přibližující život na statku a ve venkovských oblastech obecně. Bývá spojen s možností vyzkoušet si některé činnosti vlastnoručně, umožňuje kontakt se zvířaty, také je možný samosběr některých plodin (ovoce, zelenina).

Tyto programy typu „Den na farmě“ přibližují vztah venkov – město. v posledních letech se některé děti dostanou do venkovských oblastí opravdu málo a nemají často základní představu, jak vznikají potraviny a jak se žije na venkově. K tomu slouží jednorázové i dlouhodobější programy pro školky a první stupně základních škol.

Děti přijedou na farmu, vše si prohlédnou, vyzkouší, dojde i na blízká setkání se zvířaty. Často dostanou svačinu z faremních zdrojů, na jejíž přípravě se mohou i samy podílet.

Jsou nabízeny i dlouhodobější programy, ve kterých děti navštěvují farmu v pravidelných intervalech několikrát za sebou, aby viděly, jak se vše během roku vyvíjí a roste. Některé zahraniční farmy poskytnou např. i líheň s vajíčky přímo do školy, žáci dostanou pokyny, jak o líheň pečovat, a když se vylíhnou kuřata, odvezou je společně na farmu. Jindy předpěstovávají sazeničky apod.

Výukové programy na farmách se netýkají jenom dětí, probíhají i třeba přednášky pro dospělé na téma zdravé potraviny s možností nákupu zeleniny a jiných produktů ze dvora.

³⁵ PAPEŽ FRANTIŠEK: *Laudato si'*: encyklika o péči o společný domov, s. 22.

³⁶ KÖNIG, K.: *Social farming: Healing Humanity and the Earth*, s. 34.

Oblíbený program nabízejí také senioři žijící na farmách, kteří vyprávějí a ukazují, jak se co dělalo, když oni byli mladí. Je to velmi zajímavé a cenné předávání obrazů ze života našich předků dalším generacím. S tím souvisí také akce udržující dávné tradice na venkově, jako třeba dožínky, masopust apod.

Na farmách chovajících koně probíhají volnočasové kroužky pro děti zaměřené na péči o koně i jízdu. Tyto kroužky bývají společné jak pro děti běžné, tak i různým způsobem znevýhodněné.

Velkým přínosem pro rodiny s dětmi jsou příměstské i pobytové dětské tábory, které mnohé sociální farmy nabízejí. Jedná se o tábory s environmentální a zemědělskou tematikou a jsou velmi oblíbené.

„Oblast vzdělávacích aktivit a dalších činností na farmách je nejhůře vymezitelná, protože ji nelze těsně svázat pravidly či legislativními opatřeními. Pokud se jedná o Environmentální výchovu, vzdělávání a osvětu, spadá tento rámec pod gesci Ministerstva životního prostředí, participují na něm nejčastěji Krajské odbory životního prostředí a školy. Tento program však představuje nabídku jednorázových návštěv farem za účelem osvojení základních znalostí o faremním a venkovském životě, nejedná se tedy o dlouhodobou, např. terapeutickou proceduru, která cíleně vede ke zlepšení osobního blaha. Velký význam zde má myšlenka networkingu, vytváření společenských sítí, a sociální integrace v rurálních oblastech. Sociální farma se jeví jako místo, kde se setkávají lidé z mnoha oblastí při kulturních a jiných akcích, ale také např. formou wwoofingu,³⁷ dobrovolnické služby, nebo při neformální pomoci místních lidí, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní. Takto se sociálně vyloučení lidé žijící na venkově mohou zapojit do společnosti, díky příležitosti v rámci faremního prostředí.“³⁸

³⁷ WWOOF – World Wide Opportunities on Organic Farms (Celosvětové příležitosti na ekofarmách), program dobrovolné pomoci na ekofarmách, který má vzdělávací a komunitní potenciál.

³⁸ CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu*, s. 8-9.

4. Příklady dobré praxe

4.1. Zemědělská usedlost Bludička Bludovice (okres Nový Jičín)

S majitelkou a vedoucí Bludičky jsem se osobně setkala na workshopu pořádaném Asociací sociálního zemědělství. Gabriela Žitníková má vzdělání v oblasti zemědělského inženýrství. Později se na své farmě začala věnovat práci s dětmi a znevýhodněnými osobami, proto si doplnila ještě magisterské vzdělání v oblasti pedagogiky a sociální práce.

Zemědělská usedlost Bludička Bludovice je mešní farma, která disponuje 28 ha pastvin. Je zaměřena na chov původního místního plemene Valašská ovce, základní stádo čítá 100 kusů bahnic. Kromě ovcí farma chová i několik jezdeckých koní, osli, kozy, drůbež a další.

Z pohledu sociální práce je Bludička farmou, která ve svém programu zahrnuje všechny tři hlavní směry činností sociálního zemědělství, tedy zaměstnávání znevýhodněných osob, terapii za pomoci faremních zvířat i vzdělávací a zážitkové aktivity.

Na statku funguje od roku 2006 Venkovská škola Bludička z. s., jejímž prvotním cílem bylo integrovat znevýhodněné osoby do úspěšně se rozvíjejícího jezdeckého oddílu Bludička. v současné době organizace nabízí:

- Jezdecký oddíl pro děti od 5 -ti let
- Návštěvu farmy pro MŠ a ZŠ (cca 1000 dětí za sezónu) včetně možnosti dlouhodobé spolupráce
- Návštěvu farmy pro rodiny s dětmi
- Příměstské tábory u koní na farmě (celkem na táborech asi 100 dětí za léto)
- Pobytové tábory u koní na farmě
- Praxe studentů středních škol, včetně praktické části maturitní zkoušky
- Stáže studentů vysokých škol
- Program pro znevýhodněné osoby – animoterapie, pracovní terapie, spolupráce s denním stacionářem Archa z Hranic a dalšími poskytovateli sociálních služeb
- Akce pro veřejnost – Den koní, Hubertská jízda, Putování v sedle, stavění máje, živý betlém, Tříkrálová sbírka, spolupráce s kluby vojenské historie
- Program pro seniory „Mobilní salaš“
- Od letošního léta: Dílna u beránka

PROGRAM „MOBILNÍ SALAŠ“

- je primárně určen pro osoby, které nemohou Bludičku navštívit z důvodu vysokého věku, nemoci nebo jiného znevýhodnění
- je vhodný pro organizace, kde je problém s přepravou výše zmíněných osob například domovy seniorů, stacionáře, hospice, psychiatrické léčebny...
- využívá ovce původního plemene Valaška a vše, co k nim patří, k aktivizaci osob z cílové skupiny (součástí je malá rukodělná dílnička na zpracování vlny a typické předměty ze starých salašů)
- program nabízí přímý kontakt s ovci v mobilní ohradě
- zahrnuje také prvky reminiscenční terapie – na Valašsku má salašnictví dávné kořeny a mnoho zdejších seniorů na salaši vyrůstalo (k dispozici je typická písťala, kožich klobouk, nůžky na stříhání ovcí, zvonečky...)
- mobilní dílnička nabízí práci s vlnou jakožto velmi stimulujícím materiálem pro jemnou motoriku i bazální smyslovou stimulaci
- program byl navázán na vznik nového pracovního místa pro osobu zdravotně postiženou, a to na pozici lektorka práce s vlnou
- od letošního února běží program „**Oslíkoterapie**“, jedná se o program se speciálně vycvičeným oslem pro seniory a těžce zdravotně postižené v interiéru (pro ty, kteří se v důsledku svých omezení nezvládnou zúčastnit ani programu Mobilní salaš), hned od počátku má tento program velmi pozitivní ohlas

DÍLNA „U BERÁNKA“

- nový projekt, který se podařilo rozjet letos
- cílem je rozvíjet myšlenky sociálního zemědělství na malém rodinném hospodářství a na nevyužitém potenciálu zdejšího chovu Valašských ovcí vytvořit tři smysluplné pracovní pozice pro osoby se zdravotním postižením a rozšířit tak nabídku služeb a produktů pro veřejnost
- plánované pracovní pozice:
 - Zpracovatel vlny (kreativní balíčky, výukové kurzy)
 - Průvodce (program pro rodiny s dětmi na farmě i mimo ni)
 - Tiskař knih (tisk autorských knih, učebnic a kalendářů s tematikou života na salaších)
- dílna využívá polohy farmy na cyklostezce hojně využívané rodinami s dětmi, které v průběhu cyklistického výletu rády farmu navštěvují

4.2. 3er Hof (Maria Anzbach, okolí Vídně)

„Kde lidé, zvířata a příroda vzkvétají“

3-er Hof je malé rodinné hospodářství, nacházející se asi 20 km západně od Vídně v malé vesničce Maria Anzbach. Není situováno ve vysloveně vyhledávané turistické oblasti, proto nebylo možné, aby se specializovalo na agroturistiku, jako je tomu u mnoha malých hospodářství tohoto typu například v Alpách. Přesto jako u prakticky všech malých farem bylo třeba diverzifikovat zdroje příjmů a omezit ta produkční odvětví, která přinášela při velké pracovní zátěži minimum zisku – typicky chov dojnic v malém.

3-er Hof se s touto výzvou vyrovnal vynikajícím způsobem. Farnář začal svážet z okolních obcí bioodpad a odborně jej kompostovat. Prodává ze dvora kompost i různé směsi obohacených zemín pro účely zahrádkářství. O tyto produkty v biokvalitě je velký zájem, zároveň je mu hrazen svoz a likvidace zmíněného odpadu. Svoje komposty používá i na hnojení plodin, čímž dosahuje u svých produktů kvality BIO a takto je také certifikované prodává, jak ze dvora, tak v lokálních prodejnách (jedná se o mouku všeho druhu, ale také amarant). Zahrádkářům nabízí 3-er Hof také řezanku ze sloní trávy, která je oblíbenou mulčovací hmotou.

Majitelka farmy si během let doplnila vzdělání v sociální a pedagogické oblasti a věnuje se několika činnostem v sociálně-pedagogické oblasti. Vede malou pekárnu, která vznikla z bývalého teletníku a zaměstnává 8 mentálně postižených pracovníků, kteří na místo dojíždějí z okolí. Pekárna využívá bioproduktů z farmy (mouka, vejce, med). Dodává svoje pečivo do okolních pobytových sociálních služeb, menší část rozprodá v okolí napřímo.

Bývalý kravín byl přestavěn na školící středisko a probíhají zde programy pro děti z MŠ, ZŠ i středních škol zaměřené na environmentální výchovu, produkci potravin apod. („Škola na statku“). Vzdělávací programy jsou k dispozici i pro dospělé – pravidelně jsou zde pořádány semináře z oblasti ekologického hospodaření, kvalitního kompostování komunálního bioodpadu, trvale udržitelného zemědělství, včetně praktických ukázek a exkurzí v terénu. Majitelka má pověření provádět terapii podporovanou zvířaty a je i certifikovaným školitelem tohoto oboru. Na farmě probíhá terapie za pomoci speciálně cvičených koní, ovcí, psů, ale také velmi přátelských malých prasat plemene Hängebauchschwein a hejna slepic, které jsou krotké a rády se nechají chovat. Majitelka pracuje nejčastěji individuálně s dětmi v těžkých rodinných situacích – např. rozvodových, s dětmi, kterým zemřel blízký člověk, nebo musely být odebrány z rodiny. Terapie pomáhá typicky při úzkostných stavech, klientům s potížemi v komunikaci a dalším.

Majitelka má v nabídce také mnoho volnočasových aktivit, jezdecký kroužek pro děti z okolí, příměstské i pobytové tábory a např. také „Narozeniny na statku“.

Mezi novinky patří jóga pod širým nebem, pro kterou je v areálu vyhrazen zvláštní vhodný prostor, účastní se především zájemkyně z nejbližšího okolí.

Takto širokou a mnohostrannou diverzifikací aktivit a příjmů zajistila rodina možnost pracovního uplatnění pro všechny své členy (včetně 3 dospělých dětí). Je zde odváděna sociální i výchovně – pedagogická práce na vysoké úrovni a podnik je významným přínosem pro úzce lokální, ale i širší komunitu.

4.3. Amicis s. r. o. (Mostečný, Jindřichův Hradec)

„Úspěšný je ten, kdo je šťastný“

„AMICIS s.r.o. nabízí zaměstnání lidem s mentálním handicapem a tím jim nabízí příležitost svobodně vydělávat peníze a přirozeně se začlenit do společnosti.

Jak to všechno začalo

Proutek. Chráněné bydlení s dílnou pro lidi s mentálním postižením blízko Jindřichova Hradce bez varování ukončilo svou činnost v únoru roku 2017. Všichni klienti se rázem ocitli nejen bez práce, která je naplňovala, ale především bez střechy nad hlavou.

Tomáš tehdy v Proutku působil jako pracovní asistent a byl postaven během pár dní před situací, kterou si nevybral. Mohl odejít a nechat úřady, ať se o klienty postarají samy. Jenže – když je ten klient třeba Michal, který se celé dny usmívá a vy znáte jeho maminku nebo Marcelka, která se nadšeně hrne do každé práce, není dost dobře možné otočit se na patě a dělat, že se nic nestalo. Úřady se velmi rychle postaraly o náhradní bydlení a za to jim náleží velký dík. Ale Michal, Miládka, Ondra a ostatní bývalí obyvatelé Proutku přišli o práci. Tom chvíli, ale opravdu jen chvíli přemýšlel, jak dál a už začátkem března 2017 založil společnost AMICIS s.r.o.

AMICIS. Je to víc než název. Vypovídá to o podstatě firmy. Byla založena proto, aby přátelé, které Tom poznal v Proutku, nezůstali roztrhání a rozeseti po celém městě bez možnosti sejít se a pracovat. A tak už třetím rokem můžete vidět v Jindřichově Hradci a jeho okolí auta firmy AMICIS a jejich zaměstnance, jak sekají trávu, zametají, hrabou seno, uklízejí a věřte, že to dělají s velkým nasazením a nadšením. v jejich práci jim pomáhají pracovní asistenti, ale nemusí je vodit za ručičku. Asistenti jsou jim stejnými partnery, jako jsou třeba mistři pro dělníky ve fabrikách. Ve firmě už dávno nepracují jen původní obyvatelé Proutku. AMICIS zaměstnává lidi s mentálním postižením, kteří žijí v různých typech chráněného bydlení po celém Jindřichově Hradci, spolupracuje s lékaři, sociálními pracovníky a s rodinami a opatrovníky svých zaměstnanců.“³⁹

³⁹ Web firmy Amicis s. r. o.

Založení firmy Amicis tedy předešlo úplnému rozpadu sociálních vazeb a obecně sociálního prostředí, které klienti Proutku měli. Bydlí sice porůznu, ale scházejí se v práci, která probíhá v podobném týmu a duchu, jako byl původní Proutek. Jedná se o rodinnou firmu, zaměstnanci tak mají možnost zažívat příjemnou rodinnou atmosféru.

Já osobně spolupracuji s firmou Amicis na zaměstnávání klientů naší služby Sociální rehabilitace, pomáhám jim při zapracování na začátku jejich pracovní dráhy. Pozoruji postupně se rozšiřující aktivity směřující do oblasti sociálního zemědělství. Na farmě v Mosteckém průběžně přibývají terapeutická zvířata jako kobyly, malé stádo ovcí, psi, morčata, stále se zvětšující hejno slepic. Majitelé postupně absolvují kurzy zaměřené na zooterapii a další formy green care. Na farmě je zpracováváno stále více produktů z ovoce a zeleniny, letos začal projekt produkce květin k řezu. Rozbíhá se zpracování vlastní vlny.

Protože tento sociální podnik zaměstnává velké množství mentálně postižených zaměstnanců (asi 25), rozhodl se zvýšit také úroveň sociální práce ve firmě. Byla přijata sociální pracovnice, která má na starosti kromě pracovní asistence především profesionální komunikaci se zaměstnanci, spolupracujícími sociálními službami a podílí se na řešení sociální situace znevýhodněných zaměstnanců. Ze skupiny pracovníků vytváří funkční tým.

Přestože Amicis není sociální farmou v pravém slova smyslu, uvádím ho v práci také, protože si myslím, že má velký potenciál pro rozšíření svých aktivit právě ve směru sociálního zemědělství. Navíc trávím v Amicisu velké množství času a jeho chod dobře znám, velké množství praktických poznatků jsem získala právě zde.

„Dnes je pátek odpoledne, tak už jen sobota a neděle, a budu moct jít zase do práce!“

Marcela, spokojená zaměstnankyně Amicisu.

Závěr

Zpráva o stavu sociálního podnikání v ČR 2018:

„Počet sociálních farem a organizací, které se hlásí ke konceptu, implementují jej (a podařilo se je zmapovat), se v ČR pohybuje okolo čtyřiceti...Pro další růst počtu sociálních farem a rozvoj je třeba umět vzdělávat motivované farmáře nebo osoby ze sociální oblasti a vytvářet jim podpurné prostředí. K tomu je nutné nastavit dobrou mezisektorovou komunikaci a umět pružně reagovat na potřeby realizátorů sociálního zemědělství. Další nezbytností je učit konzumenty nakupovat lokálně a odpovědně. Sociální farmy budou vznikat, bude-li dostupná zemědělská půda, zvládnutelná administrativa, zajištěný odbyt od konzumentů a informovaná a odpovědná veřejnost“.⁴⁰

Sociální farmy poskytují podnětné zázemí pro kvalitní sociální práci a jejich majitelé a provozovatelé mají zájem na zvyšování úrovně a intenzity sociální práce, probíhající na jejich farmách.

Vyplývá to jak z výsledků dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“, tak o tom svědčí relevantní výzkumy prováděné v zahraničí a i moje zkušenost z návštěv farem i dlouhodobé spolupráce s jedním takovým podnikem.

Trendem je, že se sociální práci na profesionální úrovni věnuje některý z členů rodiny, případně disponuje sociálním vzděláním jeden nebo více členů zaměstnaneckého týmu.

Úkolem sociálních pracovníků je vytvořit ze skupiny pracovníků funkční tým, přes všechny osobní těžkosti a komunikační problémy jednotlivých členů. Sociální pracovník se také podílí na řešení sociální situace pracovníků/klientů a je v častém kontaktu se sociálními pracovníky (případně klíčovými pracovníky, asistenty) spolupracujících nebo přidružených sociálních služeb. Pro dosažení dobré koordinace podpory uživatele bývá sociální pracovník farmy někdy přítomen na důležitých schůzkách individuálního plánování.

Sociální farmy jsou tedy vhodným místem integrace různým způsobem znevýhodněných osob ve venkovském prostoru.

Tento vývoj zachytila již také státní správa a od roku 2015 funguje při Ministerstvu zemědělství Pracovní komise pro sociální zemědělství, jejíž členové sestávají ze státního, ziskového i neziskového sektoru.

V roce 2017 vznikla Asociace sociálního zemědělství z. s.. Jedná se o celostátní nevládní neziskovou organizaci sdružující fyzické i právnické osoby. Účelem spolku je sdružovat zemědělce, zpracovatele, poradce, zástupce vzdělávání, spotřebitele, partnery sociálního zemědělství a další subjekty činné v sociálních a jiných rozvoje venkova a zemědělství.

Koncepce sociálního zemědělství byla jedním z hlavních témat konference Venkov 2019, která proběhla v říjnu 2019 v Teplé. Koncepce má podporu Místních akčních skupin a bude v novém programovacím období 21+ ve větší míře podpořena z programu Leader.

⁴⁰ Přístup je uveden v internetových zdrojích.

Financování a podpora sociálního zemědělství na státní úrovni je dosud zcela nekoordinovaná a nahodilá, navíc není žádná informovanost mezi aktivními podnikatelskými subjekty o možnostech čerpání podpory a tyto jsou velmi složité a zdlouhavé.

K jasnému vymezení jednotné a cílené podpory chybí také jednoznačná definice pojmu sociální farma.

Státy s nejvíce rozvinutým sociálním zemědělstvím disponují zvláštním zákonem o tomto odvětví a z něj vyplývající veřejné podpoře. Naopak v České republice je mimořádnou komplikací velké množství právních norem, které se k danému typu podnikání vztahují, a množství kontrol z toho vyplývajících.

Další nevýhodou oproti zahraničí úplná absence možnosti vzdělávání v oboru sociálního zemědělství. v zahraničí tento obor existuje jak na středních, tak i vysokých školách. U nás je zatím akreditován Ministerstvem práce a sociálních věcí pouze 24 hodinový kurz „Úvod do sociálního zemědělství“, který probíhá jednou ročně na VOŠ Jabok v Praze. Zemědělská fakulta na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích připravuje profesně zaměřený bakalářský obor Sociální zemědělství. Připravovaný obor Sociální zemědělství se snaží přemostit zemědělský a sociální sektor. Jihočeská univerzita tento obor připravuje v kooperaci zemědělské fakulty, která je iniciátorkou programu, zdravotně sociální, ekonomické a pedagogické fakulty.

Limitujícím faktorem pro vstup nových subjektů do tohoto odvětví je především fakt, že struktura vlastnictví půdy je stabilní a neměnná. To znamená, že v podstatě nemůže vzniknout nová farma, protože půdu nikdo neprodává a nájem bývá dlouhodobý. Nové podniky sociálního zemědělství tedy musí vzniknout jedině ze stávajících malých farem.

I přesto počet podniků, provozujících sociální zemědělství, stále stoupá. Malé farmy jsou nucené hledat nové zdroje financování, protože konvenční zemědělství v malém je čím dál méně efektivní, zvláště v méně příhodných půdních a klimatických podmínkách. Proto je třeba diverzifikovat zdroje a zapojit se i do inovativních, méně zaběhnutých aktivit. Typicky je to produkce potravin v kvalitě BIO, Regionální potravina apod. včetně zpracování výrobků, krajinotvorba nebo právě sociální zemědělství. Možnost certifikace produktů přímo ze sociálních farem by tyto výrobci velmi ocenili.

Zmíněné aktivity mohou poskytnout obživu na farmě těm členům rodiny, kteří se nepodílejí přímo na zajištění zemědělské činnosti farmy, ale také by rádi potenciál rodinného podniku nějakým způsobem využili.

Všechny tyto trendy akcentují trvale udržitelný rozvoj hospodaření a kladou důraz na venkovské komunity, což je pro rodinné farmy také velmi důležité.

Pokud jde o sociální práci na farmách jako takovou, na základě zkušeností z jiných evropských zemí, kde je na špičkové úrovni, lze očekávat, že i u nás doje větší pozornosti a propracovanosti metod.

Pokud půjde do sociálních farem více peněz z veřejné podpory, poroste úměrně tomu i úroveň a intenzita sociální práce se znevýhodněnými zaměstnanci/klienty, protože většina majitelů a provozovatelů farem má na tomto velký zájem

Seznam použitých zdrojů

BARGEL, M., MÜHLPACHR, P. a kol.: *Inkluze versus exkluze - dilema sociální patologie*. Brno: Institut mezioborových studií Brno, edice Sociopedie, 2010. ISBN 978-80-87182-12-3.

GALLIS, C.: *Green care: for human therapy, social innovation, rural economy, and education*. New York: Nova Biomedical, 2013. Public health in the 21st century. ISBN 978-1-62417-479-7.

HUDCOVÁ, E., ŠŤASTNÁ, J., MOUDRÝ a kol.: *Příručka pro zemědělce a veřejnou správu v oblasti podpory a realizace sociálního zemědělství v ČR*. Vydal Státní zemědělský intervenční fond, 2019.

HUDCOVÁ, E.: *Sociální zemědělství: inovace pro sociální práci*. Bakalářská práce, Evangelická teologická fakulta UK, Praha, 2015. Dostupné z:

<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130172017/?lang=cs>

CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E., MOUDRÝ, J.: *Sociální zemědělství – představení konceptu: Dokument zpracovaný v rámci Pracovní komise sociálního zemědělství při Ministerstvu zemědělství*. Vydalo Ministerstvo zemědělství, 2015. ISBN 978-80-7434-213-4. Dostupné z:

www.socialni-zemedelstvi.cz/wp-content/uploads/2017/10/socialni-zemedelstvi448528608.pdf

KÖNIG, K.: *Social farming: Healing Humanity and the Earth*. Edinburgh: Floris Books, 2014. ISBN: 978-178250-058-2

MATOUŠEK, O.: *Základy sociální práce*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0211-0.

MOUDRÝ, J., CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E.: *Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí*. Zpracováno exkluzivně pro Agenturu pro sociální začleňování, Úřad vlády ČR, 2019. Dostupné z:

www.socialni-zemedelstvi.cz/wp-content/uploads/2017/10/asz-soczem-v-cr-final358415541.pdf

MOUDRÝ, J. st., MOUDRÝ, J. ml., CHOVANEC, T. a kol.: *Malofaremní hospodaření*. Olomouc: Bioinstitut o. p. s., 2019. ISBN 978-80-87371-36-7.

NAVRÁTIL, P.: *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN 80-903070-0-0.

PAPEŽ FRANTIŠEK: *Laudato si': encyklika o péči o společný domov*. Druhé, jazykově a odborně revidované vydání. Praha: Paulínky, 2018. ISBN 978-80-7450-280-4.

SLOWÍK, J.: *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-691-9.

SOUKUP, J.: *Motivační rozhovory v praxi*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0607-1.

VELEMÍNSKÝ, M.: *Zooterapie ve světle objektivních poznatků*. České Budějovice: Dona, 2007. ISBN 978-80-7322-109-6.

Internetové zdroje:

socialni-zemedelstvi.cz/

moderátor webu: Eliška Hudcová, info@socialni-zemedelstvi.cz [leden 2020]

www.tessea.cz/images/pdf/ZPRAVA_O_STAVU_SOC_PODNIKANI_2018.pdf

editor webu: TESSEA ČR, z.s., Václavské náměstí 831/21, Praha 1, 110 00 Česká republika, [únor 2020]

<https://www.czso.cz/>

web Českého statistického ústavu, [leden 2020]

<https://ceske-socialni-podnikani.cz/>

editor webu: Ministerstvo práce a sociálních věcí, Podpora sociálního podnikání v ČR, registrační číslo CZ.03.2.60/0.0/0.0/15_016/0006098, [leden 2020]

www.bludicka.wbs.cz

[únor 2020]

<https://www.3er-hof.at/>

[únor 2020]

amicis.cz

[únor 2020]

eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/
eagri.cz/public/web/mze/venkov/o-celostatni-siti-pro-venkov/
<https://www.mpsv.cz/>

editor webu: Ministerstvo práce a sociálních věcí [leden 2020]

www.soziale-landwirtschaft.de/startseite/

editor webu: Petrarca e.V. (Europ. Akademie für Landschaftskultur Deutschland e.V.).
[únor 2020]

Příručka pro integraci nezletilých uprchlíků bez doprovodu na farmách:

www.soziale-landwirtschaft.de/fileadmin/media/soziale-landwirtschaft.de/PDF/Publikationen_und_Materialien/Fachzeitschriften_und_Bucher/TÖH_Leitfaden_UMF-in-der-SozLaw.pdf

Abstrakt

ROSENKRANCOVÁ, A. *Sociální farma jako podnětné zázemí pro sociální práci*. České Budějovice 2020. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra etiky, psychologie a sociální práce. Vedoucí práce Ing. Jaroslav Šetek, Ph.D.

Klíčová slova: sociální zemědělství, sociální farma, integrace znevýhodněných osob, pracovní terapie, venkovské komunity, multifunkční zemědělství.

Cílem mojí práce je zmapovat a zhodnotit, zda je na sociálních farmách realizována sociální práce, v jaké formě a na jaké úrovni. v úvodní části představuji koncept sociálního zemědělství a analyzuji výsledky dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“. v hlavní části shrnuji specifika sociální práce na různých typech sociálních farem. Věnuji se stanovení cílových skupin, cílů a metod sociální práce, s ohledem na možnost integrace znevýhodněných osob ve venkovském prostoru na sociálních farmách. Zabývám se také tématem motivace znevýhodněných zaměstnanců/klientů a prevencí nevhodných vzorců chování. Dále nastiňuji propojení sociálního zaměření farem s dalšími mimoprodukčními funkcemi zemědělství se zřetelem na trvale udržitelné hospodaření a vznik odolných venkovských komunit.

Abstract

Social farm as a stimulating background for social work

Key words: social farming, social farm, integration of disabled individuals, work therapy, country communities, multifunctional agriculture

The aim of my work is to map and evaluate whether there is provided social work at social farms, in which form and at which level it is. In the introduction I present the concept of social agriculture and analyse the outcomes of a questionnaire survey “Typical attributes of a social farm”. In the main part I summarise the specifics of the social work at different types of those farms. I assess the target groups, targets and methods of social work with respect to the possibility of integration of handicapped individuals in the rural space at social farms. I deal with the topic of motivation of the disabled employees/clients and the prevention of inappropriate behaviour patterns. Moreover I shed light on the connection between the social focus of the farms with other non-productive functions of agriculture with regard to the permanently sustainable farming and the formation of resilient country communities.

Seznam příloh

PŘÍLOHA I Obrazová příloha

PŘÍLOHA II Grafický přehled konceptu sociálního zemědělství

PŘÍLOHA III Výsledky dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“

PŘÍLOHA IV Majetkoprávní a uživatelské vztahy k půdnímu fondu

PŘÍLOHA V Principy integračního sociálního podniku

PŘÍLOHA VI Příklady sociálních dovedností získaných/zlepšených vlivem GREEN CARE

PŘÍLOHA I

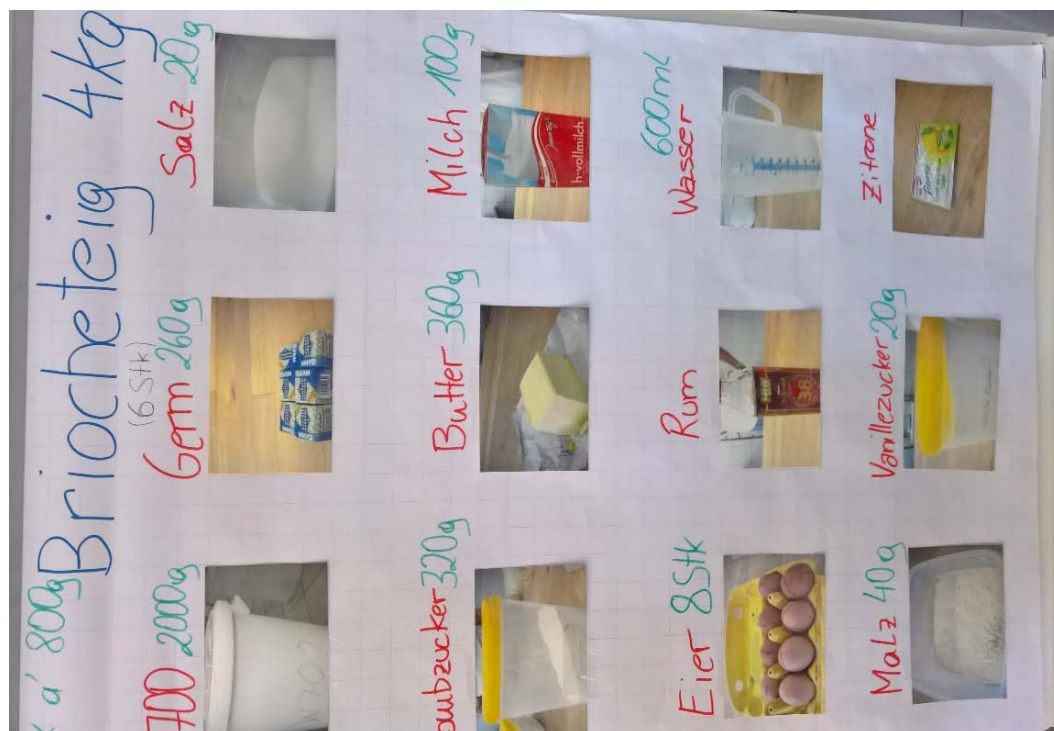

Zvířata na sociálních farmách jsou nejrůznějšího zbarvení pro lepší rozpoznání, pojmenování, seznámení...

Starobylé plemeno Valašská ovce, které téměř vymizelo (chováno na farmě Bludovice)

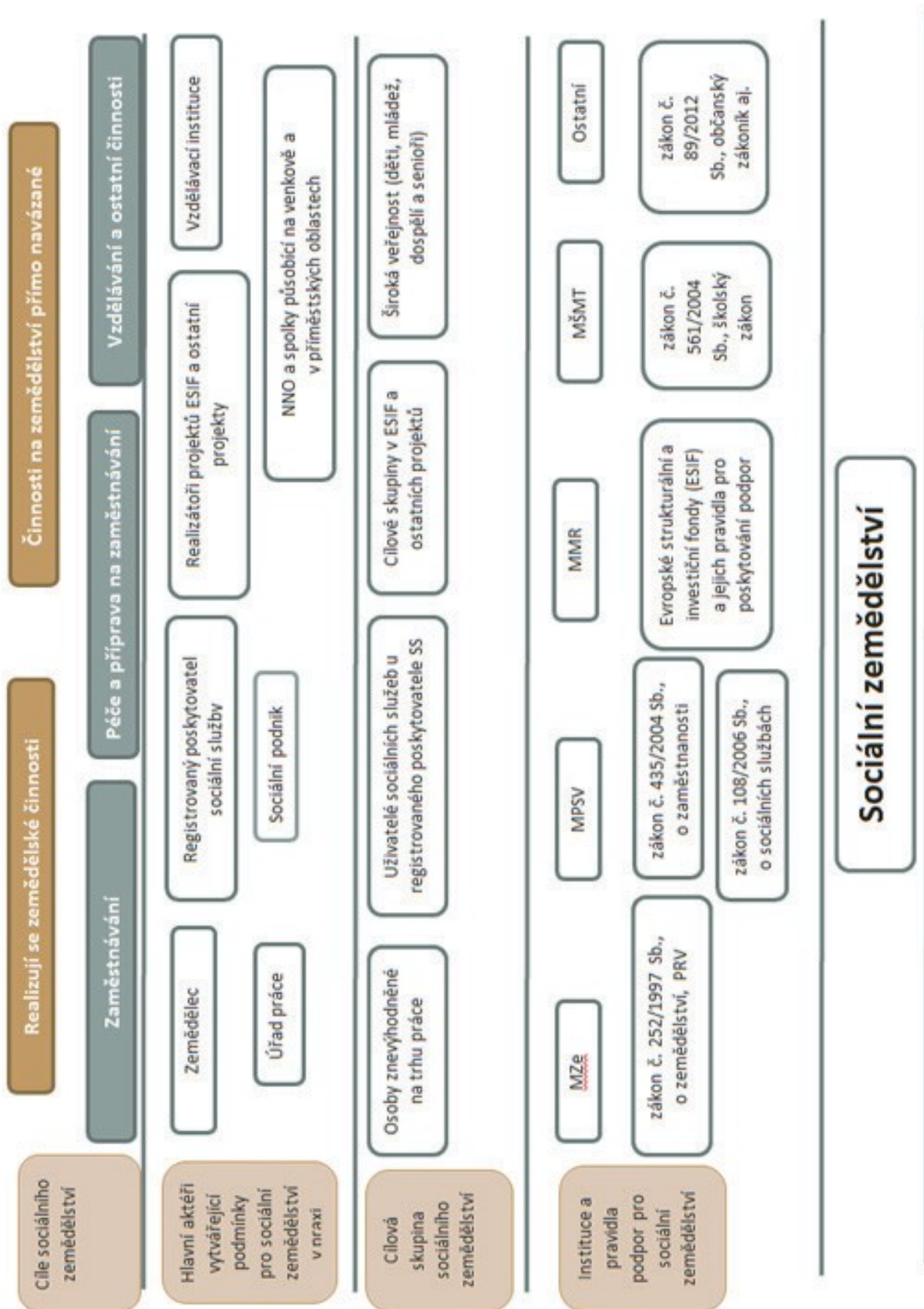
PŘÍLOHA I

Recepty v pekárně na soc. farmě 3-er Hof, zaměstnávající mentálně postižené osoby

PŘÍLOHA II

Zdroj: MOUDRÝ, J., CHOVANEC, T., HUDCOVÁ, E.: *Možnosti využití konceptu sociálního zemědělství v politikách sociálního začleňování ve venkovském prostředí*, s. 9.

PŘÍLOHA III

Výsledky dotazníkového šetření „Rozpoznávací znaky sociální farmy“

připravili a zpracovali Eliška Hudcová, Tomáš Chovanec a Jan Moudrý

n=146, počet navracených odpovědí = 48, tzn. 32,88 % návratnost

Šetření proběhlo ve dnech 20. 5. – 4. 6. 2019

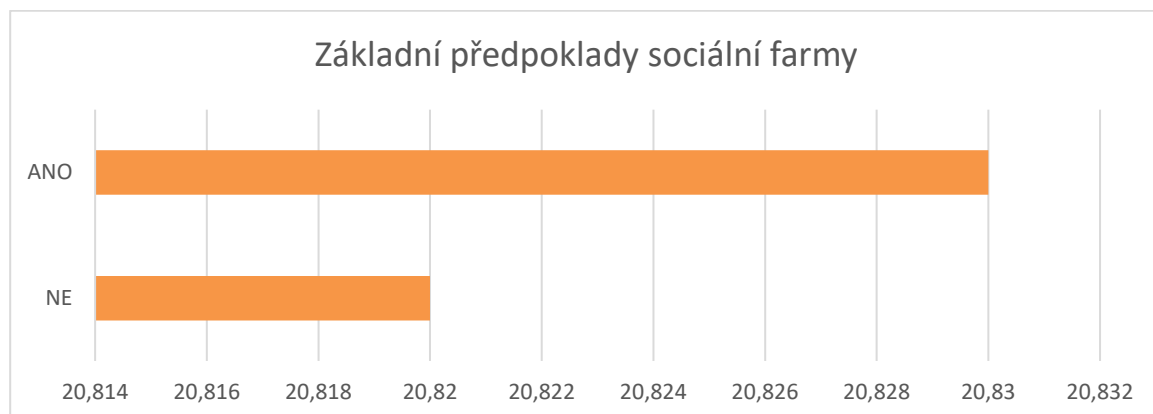
1. Základním předpokladem vymezujícím sociální farmu je provozování zemědělské činnosti. Domníváme se, že toto kritérium by mělo být definováno následovně:

Subjekt má registraci zemědělského podnikatele dle zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství ve znění pozdějších předpisů a zároveň platí, že:

- Roční příjmy subjektu ze zemědělské činnosti (definované např. v Nařízení komise (EU) č. 651/2014) tvoří alespoň 30 % z celkových příjmů
- Do těchto 30 % z celkových příjmů jsou započítány také činnosti plynoucí z využívání zemědělství pro plnění sociálních služeb, rehabilitace, terapie apod.

Souhlasíte s tímto základní předpokladem sociální farmy?

ANO	81,25 %	39
NE	20,83 %	10

2. Pokud nesouhlasíte, jaké by měly být základní předpoklady vymezující sociální farmu?

- Příjmy z rehabilitační činnosti atd. by měly být prokazovány až po vstupu do dotačního programu, je zavádějící podpora něčeho co už tady funguje
- Není mi jasné, co jsou činnosti plynoucí... pro plnění sociálních služeb; dále by mělo být uvažováno, že "do celkových výnosů se nezapočítávají investiční dotace."; dále mi není jasné, jak je myšlen "základní předpoklad" - základních předpokladů by měl být zřejmě celý balíček, nikoli jen registrace a ekonomika
- Vyšel bych z definice sociálního podniku rozšířené o zemědělství, na: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>

PŘÍLOHA III

- d. Výše uvedená definice vylučuje NNO a další nepodnikatelské subjekty, zatímco v západních zemích to možné je.
- e. Mělo by být alespoň 30% čistě ze zemědělské činnosti.
- f. Sociální zemědělství by mělo být uskutečnitelné i na menších farmách. Jsou menší farmy rodinného typu, který je provozován zemědělským podnikatelem dle zákona č. 252/1997 Sb., vedlejší činností. i na těchto farmách lze provozovat sociální zemědělství, byť jen s jedním uživatelem/člověkem (plus samozřejmě zem. podnikatelem)
- g. Roční příjmy subjektu ze zemědělské činnosti (definované např. v Nařízení komise (EU) č. 651/2014) tvoří alespoň 45 % z celkových příjmů
- h. Osobně bych zvýšila podíl příjmů ze zemědělské výroby na 50%
- i. Aspoň 50 %
- j. Souhlasím, avšak „činnosti plynoucí z využívání zemědělství pro plnění sociálních služeb, rehabilitace, terapie apod. " nebude jednoduché definovat

3. Co je podle Vás určujícím znakem, že zemědělský subjekt je sociální farmou?

Rozhodněte prosím, do jaké míry jsou následující kritéria vhodná pro rozpoznání sociální farmy. Tato kritéria musí být zveřejněna na internetu, popřípadě v zakládacích listinách subjektu.

1 = kritérium je rozhodně vhodné pro definici sociální farmy, 4 = kritérium je rozhodně nevhodné

- a) Subjekt zaměstnává znevýhodněné osoby a těmto zaměstnancům poskytuje speciální podporu doloženou na základě pracovních smluv nebo jiných pracovních právních dokumentů

Rozhodně vhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně nevhodné
74,47 % (35)	19,15 % (9)	6,28 % (3)	0,00 % (0)

- b) Subjekt je schopen smluvně doložit spolupráci s poskytovatelem sociálních služeb a jeho registraci a zároveň je místem, na kterém jsou tyto služby realizovány v rámci zemědělských činností

Rozhodně vhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně nevhodné
35,42 % (17)	47,92 % (23)	12,5 % (6)	4,14 % (2)

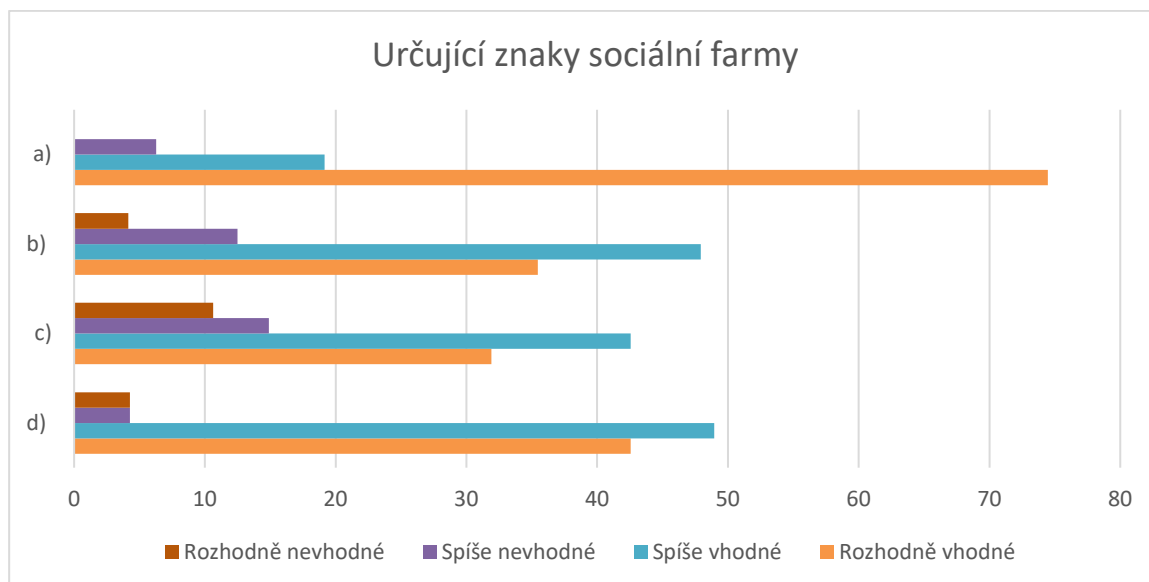
- c) Subjekt má registrovanou a doloženou sociální službu podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů, a tuto službu poskytuje v rámci zemědělských činností

Rozhodně vhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně nevhodné
31,91 % (15)	42,55 % (20)	14,89 % (7)	10,64 % (5)

PŘÍLOHA III

d) Subjekt poskytuje jiný typ činností v rámci podpory znevýhodněných osob mimo zaměstnávání znevýhodněných osob a sociální služby, ale na základě zemědělských činností (farma je např. schopna doložit smlouvu o spolupráci se středisky náhradní/výchovné péče, probační a mediační služby, vězeňské služby atd.)

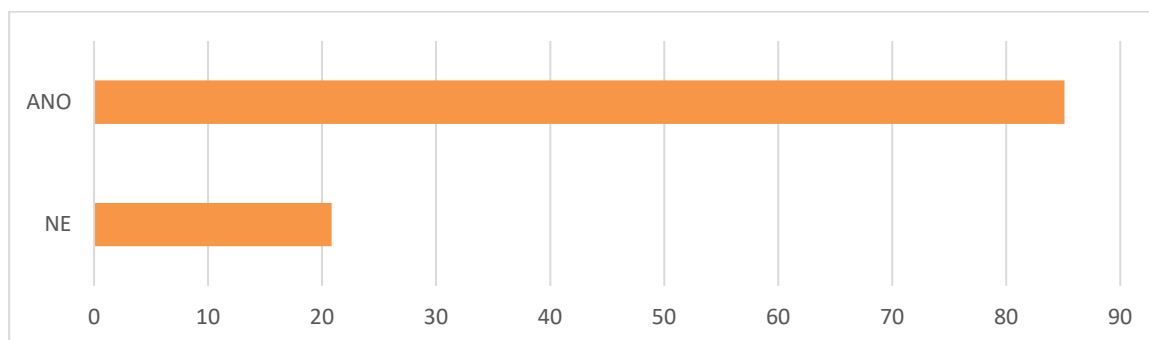
Rozhodně vhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně nevhodné
42,55 % (20)	48,94 % (23)	4,26 % (2)	4,26 % (2)

4. Souhlasíte s tím, aby pro přiznání statutu sociální farmy stačilo jeden z výše uvedených určujících znaků?

ANO 85,11 % (40)

NE 14,89 % (7)

Komentáře:

- Alespoň dva
- kromě zaměstnávání a podpory znevýhodněných osob by měla být prokázána alespoň provazba na sociální službu
- Opět doporučuji vyjít z principů sociálního podniku rozšířených o zemědělskou činnost: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>
- Měl by splňovat, alespoň 2 znaky.

PŘÍLOHA III

5. Jsou podle vás důležité ostatní znaky popisující sociální farmu?

Jde nám o takové znaky, které by neměly být povinnou podmínkou, jejichž naplnění by však mohlo subjekt zvýhodnit například při rozhodování o přidělení podpory.

1 = kritérium je rozhodně vhodné pro popis sociální farmy, 4 = kritérium je pro popis sociální farmy rozhodně nevhodné

- a) Subjekt hospodaří v souladu s agroekologickými principy a dodržuje zásady správné zemědělské praxe

Rozhodně vhodné nevhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně
70,83 % (34)	25 % (12)	4,17 % (2)	0,00 % (0)

- b) Subjekt hospodaří v rámci lokálního trhu (nákup a prodej statků a služeb probíhá z 80 % na území do 70 km od subjektu měřeno vzdušnou čarou)

Rozhodně vhodné nevhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně
41,67 % (20)	43,75 % (21)	14,58 % (7)	0,00 % (0)

- c) Subjekt realizuje přímý nákup a prodej statků a služeb

Rozhodně vhodné nevhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně
27,08 % (13)	56 % (27)	12,5 % (6)	4,17 % (2)

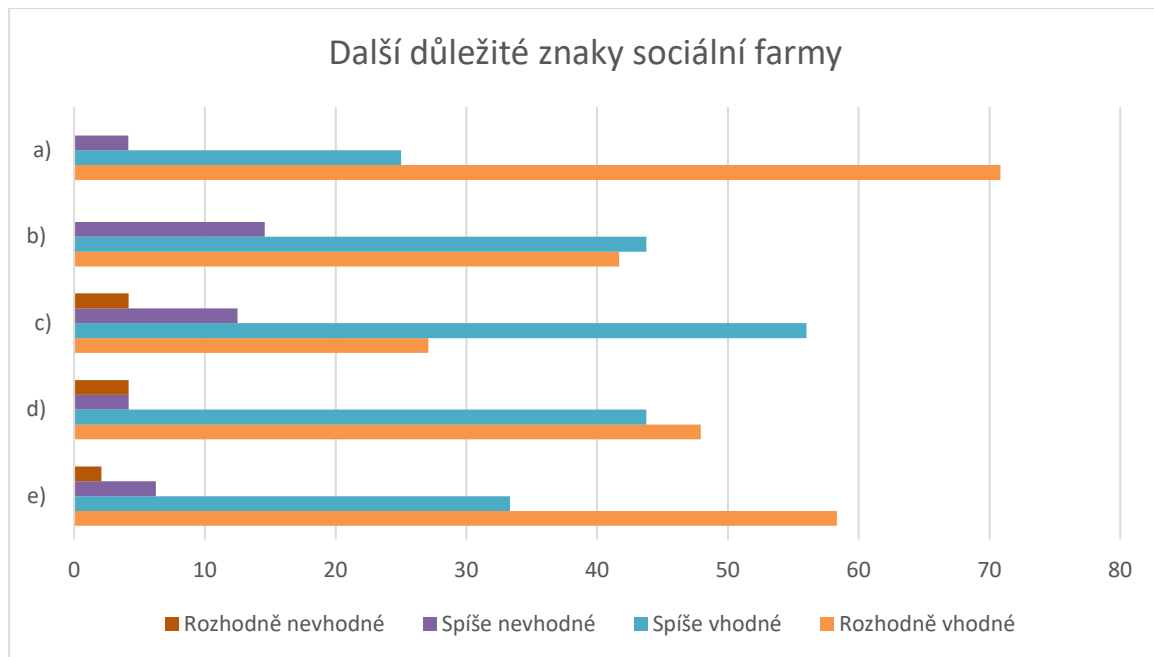
- d) Subjekt je charakterizován jako mikropodnik, malý nebo střední podnik

Rozhodně vhodné nevhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně
47,92 % (23)	43,75 % (21)	4,17 % (2)	4, 17 (2)

- e) Subjekt je sociálním podnikem (principy sociálního podnikání jsou zapsány v zakládacích dokumentech subjektu)

Rozhodně vhodné nevhodné	Spíše vhodné	Spíše nevhodné	Rozhodně
58,33 % (28)	33,33 % (16)	6,25 % (3)	2,08 % (1)

PŘÍLOHA III

Komentáře:

- Napadá mne pouze zvýhodnit farmu, která má v rámci zaměstnanců nebo rodinných příslušníků farmy vzdělání v sociální oblasti
- S druhým ukazatelem souhlasím, ale asi bych zmenšila okruh působnosti, anebo více relativizovala, tedy hranici 70 km jako maximální, přičemž čím blíže, tím lépe. Více bych podpořila právě aspekt lokální ekonomiky. Za bonus bych považovala návaznost na odběratelsko dodavatelské vztahy s místními/lokálními/regionálními farmáři, producenty, obchodníky. Bonifikovala bych i spolupráci s aktéry jiných neziskových organizací či veřejně prospěšných, které podporují lokalitu a případně vzdělávání (tzn. místní spolky, školy apod.).
- Tyto doplňující znaky by měly být povinné - zaměstnávání a podpora nestačí; poslední bod "subjekt je sociálním podnikem..." - je vhodné, aby subjekt byl současně sociálním podnikem (např. dle MPSV) a současně sociálním zemědělcem (dle MZE)? Toto by chtělo domyslet. K dalším znakům: rozhodně welfare, povinné ekologické zemědělství bych nevyklučovala
- Opět viz <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>
- Hospodaření s přírodními zdroji, ekologický přístup
- Zvýhodnit podnik podle počtu zaměstnanců na výměru podniku. Přihlášení se k principům Slušných firem. Podpořit farmy, které pořádají během roku komunitní akce či slavnosti
- Ochrana přírody, tradice

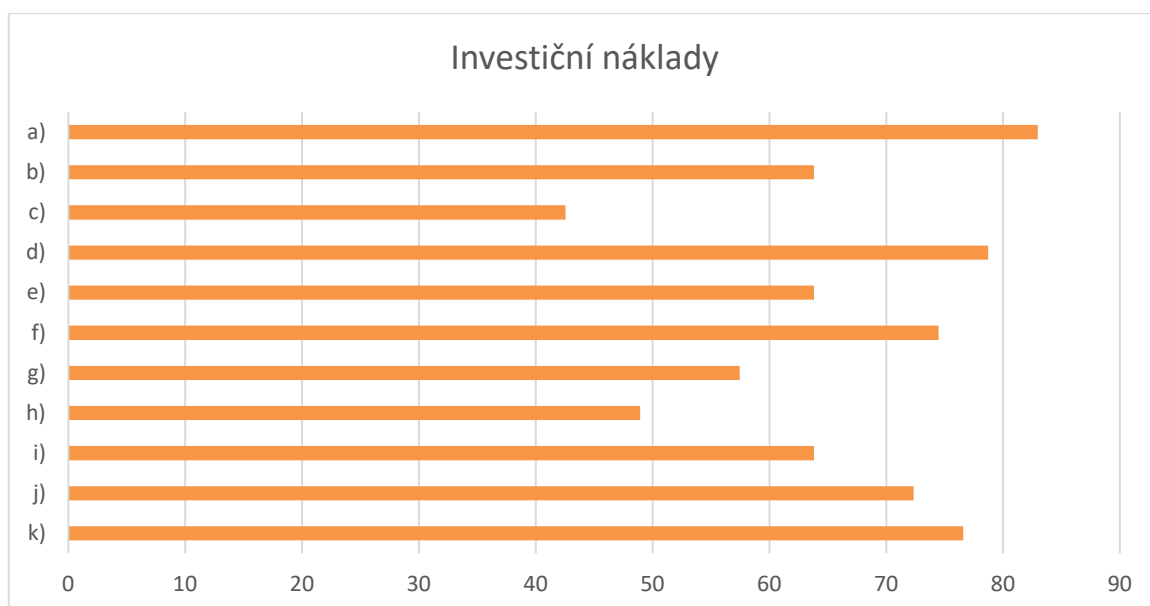
PŘÍLOHA III

6. Jaké investiční aktivity hodné podpory vnímáte jako důležité pro sociální farmy?

Předpokládáme, že subjekt, který splní základní předpoklady a současně alespoň jeden z určujících znaků, na jejichž základě bude uznán za sociální farmu, bude moci žádat o podporu v těchto oblastech.

Oblasti prosím chápejte jen jako možné návrhy. Zaškrtněte všechny body, které považujete za důležité. Vlastní návrhy uvádějte v otázce 9.

a) Úpravy pro bezbariérové prostředí	82,98 % (39)
b) Vyvýšená / speciální ergonomika záhonu / skleníku	63,83 % (30)
c) Osvětlení venkovních prostor	42,55 % (20)
d) Bezbariérové WC / sprcha	78,72 % (37)
e) Převlékací místnost	63,83 % (30)
f) Odpočinková / společenská místnost	74,47 % (35)
g) Značení pro orientaci v prostoru	57,45 % (27)
h) Rampa pro nasedání na koně / osla	48,94 % (23)
i) Ohrady a další prvky pro bezpečnost prostoru farmy	63,83 % (30)
j) Speciální mechanizace	72,34 % (34)
k) Speciální nářadí	76,60 % (36)

Komentáře:

- Velice záleží na zaměření farmy. Raději bych posuzovala konkrétní požadavek sociálního podniku a jeho zdůvodnění.
- Zřízení menšího prodejního místa/obchůdku v areálu farmy /příspěvek na zakoupení automobilu (rozvoz klientů na farmu a zpět, také rozvoz bedýnek/vajec zákazníkům)/ vybavení kuchyně, kde lze zpracovávat úrodu a mechanických strojů pro výrobu produktů/ ubytovací jednotky pro klienty (vzhledem k typu soc. služby, farmy)/
- Nejsem si jistá, zda to lze takto taxativně všechno vyjmenovat. Život jistě přinese i další sféry, v nichž bude žádoucí, aby podnik žádal o podporu. Namátkou třeba vybavení tvořivé dílny, skladové prostory...

PŘÍLOHA III

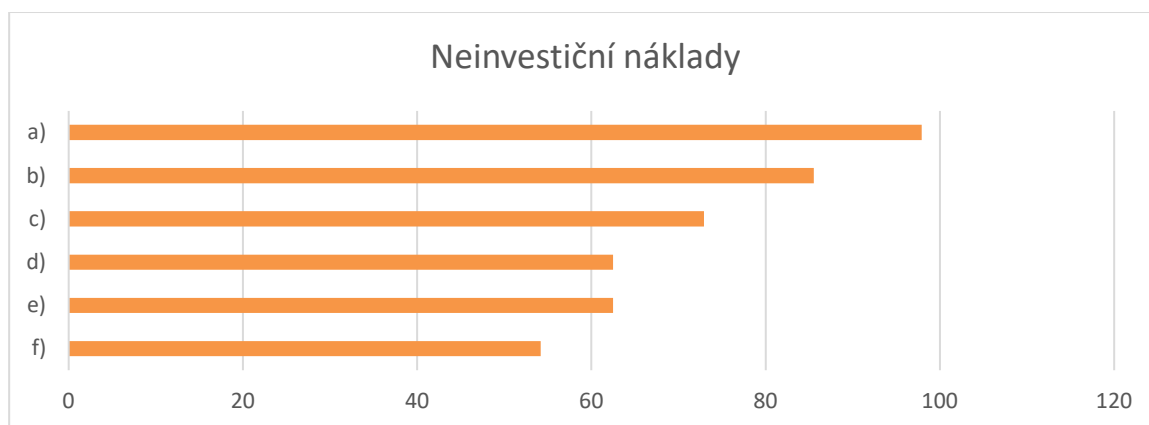
- Kompenzační pomůcky a ergonomické prostředí (univerzální design) v exteriéru i interiéru (zahrnují odrážky 1-7), pro dobré plánování (pokud to bude vyžadovat cílová skupina) spolupráce s českou společností pro ergonomii
- Učebna, tréninková pracoviště a pomůcky, doprava na pracoviště / minibus /, ubytování
- Investice do půdy, zastřešené zázemí na poli (altán, maringotka) pro možnost odpočinku a občerstvení
- V rámci například týdenních stacionářů či sociální rehabilitace (pobytová služba) navrhuji ještě podporovat úpravy prostou na bydlení.
- Dopravní prostředek pro dopravu znevýhodněných osob na pracoviště,
- Rekonstrukce stávajících staveb, obnova staveb, nové stavby,
- Vybudování podmínek pro práci postižených osob
- Informační materiály a učební pomůcky, systém informačních cedulí pro veřejnost i pro pracovníky, zařízení zlepšující ekologický stav podniku - třídící systém, kompost atd., ubytovací zařízení pro sociálně znevýhodněného pracovníka

7. Jaké neinvestiční / provozní aktivity hodné podpory vnímáte jako důležité pro sociální farmy?

Předpokládáme, že subjekt, který splní základní předpoklady a současně alespoň jeden z určujících znaků, na jejichž základě bude uznán za sociální farmu, bude moci žádat o podporu v těchto oblastech.

Oblasti prosím chápejte jen jako možné návrhy. Zaškrtněte body, které považujete za důležité. Vlastní návrhy uvádějte v otázce 11.

a) Příspěvek na mzdu znevýhodněného zaměstnance (47)	97,92 %
b) Doplatek na mzdu zaměstnance doprovázejícího znevýhodněnou osobu (41)	85,42 %
c) Doplatek na dopravu klienta na farmu (35)	72,92 %
d) Certifikace produktu sociální farmy (30)	62,50 %
e) Uspodňování vstup na trh produkce sociální farmy (30)	62,50 %
f) Upřednostňování ve veřejných zakázkách (26)	54,17 %

PŘÍLOHA III

Komentáře:

- Daňová zvýhodnění pro sociální farmy
- Osvobození od poplatků (daňových, správních).
- podpora dobrovolnických aktivit (dobrovolnický projekt, zázemí pro dobrovolníky, výškolení, atd.)/ podpora marketingových aktivit směřujících ke zviditelnění a informovanosti o sociální farmě v jejím okolí/
- Příspěvek na zvýšené provozní náklady (energie).
- Rozvoj lokální produkce ovoce a zeleniny, rukodělné výrobky
- vzdělávací materiály, rekvalifikace, psychosociální pracovník, návazné služby kroužky, terapie, otevřenost a propagace farem
- Plat supervizora či specializovaného sociálního pracovníka pro možnost konzultace
- Poradenství a coaching či vzdělávání pro vedení farmy, či podpora - příspěvek na platy odborné supervize a běžného denního dohledu k osobám znevýhodněným
- Finanční příspěvek pro pracovníka, který se bude věnovat - řídit znevýhodněného zaměstnance
- Podpora zaměstnanců, kteří jsou na hranici nouze - potravinová banka...
- Příspěvek na provoz zvířat aktivně zapojovaných do terapeutického procesu

8. Prosíme o jakékoli další komentáře, doporučení, nápady, které přispějí především k systémové podpoře sociálních farem.

- a) Bylo by vhodné produkty soc. farem certifikovat jako .. PRODUKT SOCIÁLNÍ FARMY - či třeba v budoucnu po přechodném období jako BIO
- b) Synergie konceptu sociálního podnikání a sociálního zemědělství
- c) Začít včera už bylo dnes pozdě!
- d) Možná by stálo za to mít dva stupně sociálních farem, jednu takovou, která je primárně zaměřena na sociální služby a druhou, která třeba jen zaměstnává jednu, dvě, tři různě postižené osoby
- e) Nemělo by se to týkat velkých celků nad 20 zaměstnanců nebo hospodařících nad 100
- f) Zvýhodněné podpory pro vybudování chráněných míst na soc. farmě

PŘÍLOHA IV

MAJETKOPRÁVNÍ a UŽIVATELSKÉ VZTAHY k PŮDNÍMU FONDU

K konci roku 2017 obhospodařovalo podle údajů zemědělského registru ČSÚ celkem 46 055 subjektů zemědělskou půdu o celkové výměře 3 521 827 hektarů. z toho fyzické osoby představovaly 41 650 subjektů a právnických osob obhospodařujících půdu bylo 4 405. Fyzické osoby obhospodařovaly 30,4 % výměry zemědělské půdy, z toho zemědělstí podnikatelé zaevidovaní dle zákona č. 252/1997 Sb., „zemědělství, hospodařili na 27,2 % celkové výměry zemědělské půdy. Největší podíl výměry zemědělské půdy, 69,6 %, obhospodařovaly podniky právnických osob. Celkově právnické osoby obhospodařovaly dle jednotlivých forem v roce 2017 uvedené podíl celkové výměry obhospodařované zemědělské půdy v ČR:

- společnosti s ručením omezeným 25,1 % výměry zemědělské půdy,
- akciové společnosti 24,5 % výměry zemědělské půdy,
- družstva 18,7 % výměry zemědělské půdy a
- ostatní právnické osoby 0,8 % výměry zemědělské půdy.

Ve srovnání s rokem 2005 výměra zemědělské půdy obhospodařované subjekty se třemi a více hektary v roce 2017 poklesla zhruba o 1 %, přičemž v případě právnických osob o necelá 3 % poklesla, naopak u fyzických osob narostla o 2 %. Vývoj podnikatelské struktury českého zemědělství v období od roku 2005 zachycující zemědělské podniky svýměrou více než 3 ha zemědělské půdy ukazuje následující tabulka 16.

Tabulka 16: Struktura objektů hospodařících na zemědělské půdě od 3 hektarů výše podle formy vlastnictví

Právní forma	Počet podniků				Obhospodařovaná z. p. [ha]			
	2005	2010	2015	2017	2005	2010	2015	2017
Fyzické osoby celkem	23 336	21 730	22 769	23 380	1 027 626	1 017 027	1 039 602	1 049 074
z toho - zemědělstí podnikatelé ¹⁾	19 729	18 209	17 950	18 376	946 189	963 105	935 292	951 287
Právnické osoby celkem	2 519	3 078	3 596	3 963	2 516 194	2 468 711	2 439 135	2 450 187
z toho - obchodní společnosti celkem	1 868	2 376	2 912	3 262	1 634 369	1 616 907	1 734 331	1 761 755
z toho - spol. s r. o.	1 298	1 775	2 230	2 568	785 469	813 369	846 433	882 055
- a. s.	538	567	648	659	834 429	791 642	870 457	862 435
- družstva	571	560	499	502	848 792	821 724	676 488	658 968
Celkem	25 855	24 808	26 365	27 343	3 543 820	3 485 738	3 478 737	3 499 261

Právní forma	Průměrná výměra z. p. [ha/podnik]				Relativní zastoupení na z. p. [%]			
	2005	2010	2015	2017	2005	2010	2015	2017
Fyzické osoby celkem	44,0	46,8	45,7	44,9	29,0	29,2	29,9	30,0
z toho - zemědělstí podnikatelé ¹⁾	48,0	52,9	52,1	51,8	26,7	27,6	26,9	27,2
Právnické osoby celkem	998,9	802,1	678,3	618,3	71,0	70,8	70,1	70,0
z toho - obchodní společnosti celkem	874,9	680,5	595,6	540,1	46,1	46,4	49,9	50,3
z toho - spol. s r. o.	605,1	458,2	379,6	343,5	22,2	23,3	24,3	25,2
- a. s.	1551,0	1396,2	1343,3	1308,7	23,5	22,7	25,0	24,6
- družstva	1486,5	1467,4	1355,7	1312,7	24,0	23,6	19,4	18,8
Celkem	137,1	140,5	131,9	128,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁾ Zemědělstí podnikatelé - fyzické osoby podle zákona č. 252/1997 Sb., „zemědělství, a samostatně hospodařící rolníci (SHR - doroku 2009).

PŘÍLOHA V

PRINCIPY INTEGRAČNÍHO SOCIÁLNÍHO PODNIKU

Úprava principů z roku 2011 schválena expertním výborem TESSEA 10.10.2014

PRINCIPY SOCIÁLNÍHO PODNIKU	1. Sociální prospěch	2. Ekonomický prospěch	3. Environmentální a místní prospěch
Obecná definice: 0a) Veřejně prospěšný cíl zaměstnávání a sociálního začleňování osob znevýhodněných na trhu práce formulován v základacích dokumentech a naplňován prostřednictvím konkrétních aktivit. Podtrženo = vyžadováno.	1a) Zaměstnávání a sociální začleňování osob znevýhodněných na trhu práce. 1b) Účast zaměstnanců a členů na směřování podniku. 1c) Důraz na rozvoj pracovních kompetencí znevýhodněných zaměstnanců.	2a) Případný zisk používán přednostně pro rozvoj sociálního podniku a/nebo pro naplnění veřejně prospěšných cílů. 2b) Nezávislost (autonomie) v manažerském rozhodování a řízení na externích zakladatelích nebo zřizovatelích. 2c) Alespoň minimální podíl tržeb z prodeje výrobků a služeb na celkových výnosech. 2d) Schopnost zvládat ekonomická rizika. 2e) Omezení nakládání s majetkem (tzv. asset lock).	3a) Přednostní uspokojování potřeb místní komunity a místní poptávky. 3b) Využívání přednostně místních zdrojů. 3c) Zohledňování environmentálních aspektů výroby i spotřeby. 3d) Spolupráce sociálního podniku s místními aktéry.

Zdroj: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/>

PŘÍLOHA VI

Examples of Social Value Provided by Green Care

- More social interaction
- Improved social skills
- Improved social support network
- Overcoming social exclusion
- More social opportunities
- Social integration
- Meet wider range of people
- Improved communication skills
- Improved listening skills
- More open conversations
- Improved social competence
- More social contacts
- More social ties
- More socially connected
- Increased social bonding
- Friendship
- Social inclusion
- Address personal issues
- Improved social behaviour
- Improved self-image
- More trusting
- Less argumentative
- More independent
- Improved relationships
- Employment
- Improved cooperation
- More community spaces
- Part of a functioning community
- Better community relations
- More social capital: working together for benefit of community
- More social capital: feelings of active shared ownership of locality
- More social capital: civic pride

Zdroj: GALLIS, C.: *Green care: for human therapy, social innovation, rural economy, and education*, s. 166.